

Jancsák Csaba

Ötven év

Adalékok a Heydrich-merénylet

Bohemia és Moravia korlátlan ura „megbetegedett”... 1941. szeptember 17-én a prágai Petchek palotában találkoztak az NSDAP, a Gestapo, és az SS helyi vezérei, azzal a céllal, hogy megoldják a „cseh nép erős és szervezett ellenállásának problémáját”¹ és utódot találjanak a későbbi nürnbergi perben diákok és tanárok legyilkoltatása miatt elítélt Konstantin von Neurath helyére.

Tíz nappal később a következő rövidhír jelent meg a korabeli újságokban: „Vezérünk, Birodalmi Kancellárunk Adolf Hitler a rendőrségi parancsnok, SS Obersturmbahnführer Reinhard Heydrichet nevezi ki Bohemia és Moravia birodalmi helytartójának, von Neurath alkalmatlanságának idejére.”²

Az ellenállásban tevékeny rész vállaló cseh ortodox egyház vezető képviselői (gondoljunk itt Lev Posedel atyára, ki később a szerb partizánok között harcolt, vagy Jan Čestmirre Brno bishopjára, a Vela nevű földalatti mozgalom tagjára, illetve Vojtech Preissingre, az In The Fight szamizdat szerkesztőjére) ekkor még nem is sejtették, hogy egy olyan – távol Európától készülő – terv végrehajtásának részesei lesznek, mely a nácik által birtokolt területek gauleitereknek legrémesebb álmában sem tört addig elő.

Reichard Heydrichet Himmler árnyékából kiemelkedve, a hitleri birodalom legbaljósabb alakjaként (kit Hermann Göring bizalmas beszélgetésekben a *megtestesült ördög*nek, Hitler az *én Alba herceg*nek nevezte³), kegyetlen pályája csúcán érte az ellenállási mozgalom gránátalálata. De ki is volt az áldozat?

Mint 1904-es korosztályának (az első világháború után a felújuló germán nacionalizmus mérgezte) lelkét a revans szelleme hatotta át.⁴ 1931-ben házassági fogadalom megsértése miatt kizárták a Birodalmi Légierő kötelékéből. Tettét alig bánva vidáman csatlakozott a Hamburgban frissen szerveződő SS egységhez. Innentől kezdve karrierje töretlen. 1933-ban már a müncheni rendőrségi központ munkatársa – személyesen a Führer kérésére. Egy év elteltével SS brigádführer lett, valamint a Gestapo vezetésében Himmler helyettese. Röviddel ezután az SD vezérévé, 1936-tól a Gestapo vezetőjévé nevezik ki. Ha Machiavellit egyszer a hatalomszerzés mesterének nevezné valaki, akkor sem lehetne összevetni Heydrichel. Emlékeztetőül álljon itt néhány németországi tette: főszerepet vállalt a zsidók likvidálásában (Sok szempontból Eichmannal is aktívabb. Például ő találta ki a sárga csillag kötelező viseletét.); jelentős szerep abban, hogy Németország minden rétegében kiépült az a besúgóréteg, mely a megfélemlítés és manipulálás tökéletes eszköze volt. 1934-ben a „hosszú kések éjszakája” – az SA vezetőjének Ernst Röhm és a „népiesebb” fasizmus híveinek leölése – szervezőjeként tűnt fel. Nemzetközi viszonylatban két gyilkosságot szervezett. Két nemzetközileg ismert népszerű antifasiszta (Dr. Lessing és Formin) életét oltatta ki, előbbiét 1939. augusztus 30-án az Eidelweis in Marienbad nevű villában, utóbbiét Alfred Helmuth Naujocks SS legény által, 1935 januárjában, a Zahorí szállóban. Csehszlovákia elleni incidenseket és provokációkat az ország megszállására készített tervekkel tetőzte (Fall Gruen). Terve szerint a megszállást a prágai német nagykövet meggyilkolásának kellett volna megelőznie. Hála a cseh titkosszolgálat időbeni figyelmeztetésének, a követet – aki mellesleg kémkedést és felforgató tevékenységet

irányított – megmentették, csírájában fojtva el a konfrontációt.⁵ Nem ez történt azonban Lengyelországban. Heydrich első ismert bérnyilkosa – a már említett – Naujocks és egysége lengyel egyenruhába öltözve támadta meg gliwicei német rádióállomást. Ez, mint „a lengyelországi német kisebbség megvédése” szolgált az ország lerohanásának indokaként. Heydrich gyakorlatilag minden európai ország elleni hadműveletben részt vett. Minden, náciuk által megszállt országban szörnyűségeket okozott. Nemzetközileg hírhedtté azonban szmolenszki, norvégiai, lengyelországi, németalföldi és ausztriai ártatlan ezrek legyilkolása, illetve ennek megszervezése miatt vált. A rebellióra hajló protektorátus élére választásának fő okaként talán azt említhetjük, hogy tömegyilkossághoz való abszolút közönye miatt szinte eszelősen rátermedt volt a terrorra. Mellette szólt a háború előtti csehszlovák helyzet ismerete is, valamint hitese szándéka, mely a csehek likvidálásában és a földek németesítésében nyert teret. Tetteivel saját likvidálását érte el – de ne szaladjunk előre az időben. Hivatalosan Szent Vencel ünnepe előtt egy nappal, 1941. szeptember 7-én iktatták hivatalába. Heydrich úgy indított, ahogy azt tőle várták. Kivégzett emberek neveit tartalmazó listák, az úgynevezett vörös plakátok jelentek meg a cseh- és morvaországi városokban. Október 3-ig a hivatali idejének harmadik napján, frissen létrehívott rögtönítélő bíróságok kivégeztettek 142, Mauthausenbe (RU – rückkehr unerwünscht, visszatérése nem kívánatos pecséttel) küldtek 574, és felmentettek 9 embert.⁶ Ám „a nemzetet, mely nem tagadja meg nemzeti és kulturális életét senki és semmi nem tudja elpusztítani” – írta Gorazd⁷, a később nevezetessé vált Cirill és Metód templom pópája. Még akkor sem, ha Moravecchez és Tennerhez (dr. Tenner a Cseh Fiatalok kuratóriumának vezetője volt, s mint ilyen a cseh fiatalokat a náci hitre/hitetlenségre nevelte. Eszközei a tudásszint csökkentése, és a szabadidőben folytatott átnevelés voltak.) hasonló kollaboránsok megpróbálták mindezt elérni. A protektorátus sajtója igyekezett kedvében járni munkaadójának. Cikkek szóltak elégedett csehekről, akik élvezték a bátor német katonák védelmét. Számos mulatságot szerveztek ahol a falusi parasztok (rabláncal lelkükön) megünnepelhették az aratást, és a többi elnémetesített ünnepet. Az földalatti létező ellenállásról szó sem eshetett. (Bár Heydrich 1941 őszén egészen más képet festett Hitler jobbkezének, Martin Bormannak küldött leveleiben, melyben kiterjedt földalatti mozgalomról számol be, riadót fűjva.) A hazugságokat felismerő csehek szeptemberben hét napig bojkottálták a protektorátus sajtóját. A külföld szemében azonban élt a propaganda alkotta kép, a jó öreg Hacháról és becstületes „morváiról”. Ne felejtsük el, hogy ez a náci birodalom látványos győzelmeinek időszaka volt (keleten Moszkva felé tartottak, Rommel afrikai offenzívája is sikerrel járt ekkor).

A Londonba menekült csehszlovák kormány, élén Eduard Benessel nagyjából ezidőtájt határozta el, hogy „a cseh nép megmutatja a világnak az igazságot”⁸. A titkosszolgálat vezetőjével, Frantisek Moravecce történt tárgyalás után hét ejtőernyőst választottak ki, akik kiképzésben részesülnek a protektorátus egyik náci vezetője (Frank vagy Heydrich) elleni akció későbbi végrehajtására.

Heydrichre a választás két fő ok miatt esett. Az első, a háborús ok, nem szorul bővebb magyarázatra: a protektor veszedelmes háborús ellenség volt. A második Cseh- és Morvaország megmentése a németesítéstől – likvidálva a terv kiagyalóját. Koncentráljunk erre a problémára. A terv szerint Európát az Urálig németekkel kellett benépesíteni (a német alatt persze szigorúan náci értve). Heydrich a cseh nép negyven-hatvan százalékát remélte felhasználni erre a célra. 1941 október 2-i beiktatási beszédében vázlatosan már beszámolt erről az elképzeléséről. A terv, a prágai palotában 1942. február 4-én tartott titkos tanácskozáson fogalmazódott

meg. Ez említett negyven-hatvan százalék semmiképpen nem maradhatott otthonában. Őket a birodalom különböző területeire tervezték szállítani. És mások, akik nem estek bele a százalékos határba? A sikertelenül németesített cseheknek az északi tenger partján épített, a jövőben 11 millió zsidót koncentráló táborokban, ezen zsidók felügyelete lett volna a munkája. Gyakran találkozunk még egy okkal⁹: Heydrich riválisa, az Abwehr vezetője, Wilhelm Canaris. Canaris félt, hogy a nála jóval fiatalabb Heydrich kiüti őt a politikai elitből. Ugyanakkor a két család összejárt. Míg Frau Canaris, az általa kiváló hegedűsnek tartott Heydrichet kísérte zongorán, addig férje Heydrichnével a rózsatermesztésről beszélgetett. Kapcsolatuk szép oldala volt ez, de volt egy másik is. A ravasz Canaris admirális sakkban tartotta riválisát, annak Sarah nevű – nem árja – nagyanyjának emlékével. (Ugyanúgy, ahogy Himlert unokaterstvével, Daviddal.) Heydrich, aki senki és semmi elől nem hátrált, félte Canarist.

Az admirális egyébként érdekes személyiség volt. Szemben a durva és megállíthatatlan Heydrichhel, szimpatikusabb benyomást keltett. Tisztában volt vele, hogy Heydrich meggyilkoltathatja, mégsem hihető a feltételezés, miszerint ő rendelte volna meg a merényletet. Emil Starkmüller, aki a cseh titkosszolgálat tagjaként dolgozott Londonban, ezt megerősítette. Ugyanakkor cáfolta azt is, hogy angol kollégái (a SIS-től) kezdeményezték – vagy szervezték – volna.

Ha összegezzük a merénylet előkészítésének körülményeit, a háborús taktika inkább került előtérbe (mely szerint a protektorátusról kialakított hamis képet egycsapásra vetette volna szét), mint a megtorlással számoló józan mérlegelés (az első terv szerint az akció egy kisebb kollaboráns ellen irányult volna). Később a protektorátus sajtója a következőképpen értelmezte az eseményeket: a rosszindulatú Benes az ejtőernyősökkel együtt szétzúzta az új Európa megteremtésére irányuló békés együttműködést. A merényletet azonban nem szabad politikai értelemben önálló terrorakciónak tekinteni. A tettet a tűzvonalba kellett végrehajtani (a már említett körülmények között), az ellenállás földalatti tűzvonalaiban. Ez valamilyen módon előrevetítette a csehek későbbi hősiességét (gondolunk itt a merényletet követő félelemmel teli napokra, és még később prágai májusi felkelésre). A tűzvonala előkészítésére az Urod (Hazai Ellenállás Központi Tanácsa), a Sokol és a Jindra munkatársai Ladislav Vanek professzor, L.C. Balabán, Masin és Moravék százados (a Gestapo által három királyok névvel illetett csoport) tettek kísérletet – számos akcióval¹⁰.

Mindeközben Frantisek Moravec ezredes (a Londoni székhelyű Csehszlovák Hadsereg Hírszerző Szolgálatának vezetője) Bolwards Major vezetésével, a skót partok melletti speciális támaszponton megkezdte az ejtőernyősök kiképzését. Egy hónap múlva a több részből álló gyakorlatok (teherszállító gépekből ugrás Manchester fölött, a London melletti Bellasisnál kémfeladatok elsajátítása) által készen álltak a bevetésre. Az ejtőernyősöket az első hullámban egyesével dobták át (Riedl, Pavelka), hogy felvegyék a kapcsolatot a Hazai Ellenállással, illetve információkat szerezzenek. Ez nem igazán volt szerencsés akció. Pavelkát a Gestapo elfogta, és a kihallgatások során elárulta a protektorátusból a legfontosabb információkat szolgáltatató téglát, akit számos álnév¹¹ (René, Eva, Vorel, A 54) rejtett. Így fogták el 1942. március 20-án Paul Thümmelt, aki mint az Abwehr részéről az egész dél-európai kémiszolgálat vezetője információkat adott – többek között – a 1939 március 5-i (Csehszlovákiát) megszállás, illetve a Szovjetunió 1941. június 21-i megtámadásának részleteiről. (A náci párt alapítótagja Peter Tooman néven fejezte be életét a terezini börtönben.) Később a cseh titkosszolgálat úgy határozott, hogy a csoportokat – a hatékonyság növelése érdekében – 2-3 főre duzzasztja. Két

sikertelen októberi és novemberi kísérlet után az Anthropoid (Gabcik, Kubis), és a Silver A (Alfred Bartos, Jozef Valcik, Jiri Potucek), és a Silver B (Jan Zenek, Vladimir Skacka) csoportokat 1941. december 29-én dobták le. Sokat vitatott kérdés, hogy ezeket az embereket – a konspiráció szabályait teljesen félretéve – miért egy repülőgépen indították útnak? Az előző két kísérlet kudarca miatt? – soha nem tudjuk meg. A Halifax gép éjszakai repülése, az ugrás és a földetérés akadálytalan volt. 1942. március 27-én további két csoportot is átdobtak: Out Distance (Adolf Opalka, Karel Curda, Ivan Kolacnik) és Zinc (Oldrich Pechal, Arnost Miks, Viliam Ferik). Őket követték, április 28-án a Bioscop (Boruslav Konba, Josef Bublik, Jan Hruby), a Bivovac (Frantisek Pospisil, Jindrich Coupek, Libor Zapletál), a Steel (Oldrich Dvorák-Drazil); április 30-án a Tin (Jaroslav Svarc, Ladislav Cupal), valamint az Intransitive nevű csoportok.¹² Mi lett e csoportok sorsa? Szinte mindegyiket szerencsétlenül máshova dobtak, mint ahová eredetileg kellett volna. A fedélzeti naplók tanúsága szerint például az Anthropoidot Pilzen északi része helyett, Prága közelébe (Nehvizdyre). A Silver B – amelynek a Silver A nyomában kellett volna lenni (mint hátvédnek) elveszett, rádiójuk (hívóneve Rebekka) a földetéréskor összetört – tagjai úgy határoztak, hogy kettéoszlanak és egymagukban folytatják a harcot. A merénylet végrehajtásával útnak indított Anthropoid csoport akadály nélkül elérte a kapcsolattfelvevő-helyet Prágában. A harmincadik életévükhöz közeledő Gabcik és Kubis, tökéletes hamisítvány-irataik ellenére sem takarhatták el igazi arcukat, főként a segítőkész ismeretlenek elől. Már az első napokban megszegték a titoktartás konspirációs szabályait. A prágai Vysocany negyedben, a Jindra mozgalom tagjainak fedték fel kilétüket – bár ezzel elkerülték a további kérdezősködést. A külső szemlélők számára a legnormálisabb életet éltek. Lányokkal és sörözni jártak. Miközben a merényletet készítették elő, egyéb más akciókat is végrehajtottak (Plzenben ejtőernyőstársukkal, Valcikkal szénakazlakat gyújtottak fel – irányt mutatva a Skoda gyár bombázóinak). A megformálódott első tervük szerint Heydrichet a Prága melletti Melník várából rabolják el. A végső tervet azonban a Sokol szervezet vezetőjének – a merényletet egyébként ellenző Vanek professzornak – tanácsára a protektor állandó életrendjére és útvonalaira alapozták. A Thummel-ügy lezárása megcsillantotta Heydrich előtt azt a lehetőséget, melyre oly régen vágyott: az Abwehr ellenőrzésének megszerzését. Ilyen céllal tervezte elutazását Berlinbe. Az asztalán felejtett, az elutazás időpontját (1942. május 27.) tartalmazó cédulát, illetve annak tartalmát, egy hosszú évek óta a Hradzsín óráit karbantartó mester átadta testvérbátyjának, rajta keresztül kapta meg Vanek professzor.¹³

A merényletről, annak következményeiről a helybeli ellenállási mozgalomnak egészen más elképzelése volt. 1942. május 5-én, majd május 12-én Bartos százados a „Libusa” rádióadón keresztül rejtjeles táviratot küldött, melyben a Jindra és az Ellenállási Mozgalom Központi Tanácsa ellenvéleményét fogalmazta meg, és azt a kérést, hogy egy kisebb személy (egy itteni quisling), például E.M. (Emmanuel Moravec, a protektorátus propagandaügyi minisztere) ellen tereljék el.¹⁴ A táviratokra válasz nem érkezett, de még csak célbaérését sem jelezték. Tehát a parancsot nem vonták vissza.

Kubis és Gabcik május 15. és 22-e között naponta kerékpározott a Prága melletti Pánensky Brezánba (ott volt Heydrich rezidenciája), hogy a megfelelő helyszínt megtalálják. Egy kis liget csábította őket azon oknál fogva, hogy ott észrevétlenül elrejtőzhetek volna az akció előtt. Május 22-én mégis egy másikat helyet, a Brezánból érkező út a Kirchmayerová utcai folytatásán, a Holesovice negyed főutcája előtti kanyart választották ki. A városi környezet mi-

att az akcióba be kellett vonni Jozef Valcikot, Adolf Opalkát, és Rela Rafkovát (Gabcik barát-nőjének nővérét) is.

Május 27-én¹⁵, reggel kilenctől mindenki a kijelölt helyen várakozott. Heydrich autója késett. Csaknem fél tizenegykor a Kirhmayerová utcán idulásra kész motorral várakozó autóban helyet foglaló Rela Fafková kalapjával jelezte: a protektor autója közeledik, kíséret nélkül. Valcik az előre megbeszéltek szerint zsebtükrével fényjelet adott a sarkon, falhoz támasztott kerékpárjaik mellett hanyagul álldogáló Gabciknak és Kubisnak. Az autó sofőrje, Klein SS Obersturmbahnführer lassított a mintegy nyolcvan km/ó-ás sebességből, cirka negyvenre, hogy a kanyart bevegyc. Ekkor Gabcik őrmester a járdaszélre lépve, ledobta géppisztolyt rejtő kabátját kezéről, a ravaszt lenyomta, de a fegyver elakadt. (Valószínűleg egy szénaszál kerülhetett az elsütőszerkezetbe, mert előzőleg egy kis kazalba rejtve szállították.) A pillanatok peregetek. Heydrich észrevette a merénylőt és fegyveréért nyúlt. A társ, Kubis őrmester, villámgyorsan előragadta a táskásában megbúvó gránátok egyikét, és a gépkocsira dobta. Az autó hátsó kerekei alatt robbant gránáttól megsebesült protektor és személyi sofőrje szinte egyszerre ugrottak az úttestre. Kubis, akit vagy a széttört szélvédő, vagy a bomba repeszei találtak, vérző arccal az egyik kerékpárra pattanva elszelelt. Heydrich tántorogva lőtte ki pisztolya táriját Gabcikra, majd megtántorodott, a motorháztetőre dőlt, erőtlen teste a földre csúszott. A még ereje teljében levő Klein üldözőbe vette a menekülésbe fogott Gabcikot. Egy mézárszék kirakatának külső oldaláról tüzelt az ajtó mögött megbúvó ejtőernyősre, míg Gabcik comb majd mellkasi találatra nem oltotta ki az életét. Gabcik eztán egy éppen arra járó villamosra ugrott fel és a terv szerinti búvóhelyre utazott. Opalka – mivel rá figyelem nem esett – észrevétlenül sétált el. Heydrichet egy pékárút szállító teherautó szállította kórházba, ahol június 4-én halt meg vérmérgezésben.

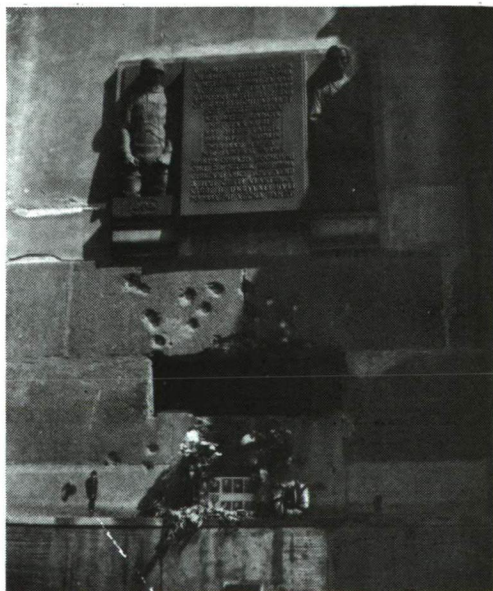
A hatóságok azonnal kijárási tilalmat rendeltek el. Hitler a klasszikus módon reagált: küldök nekik egy még rosszabbat. E szavakkal a bizonyítani akaró Karl Hermann Frankra célzott, aki kitartott a terror állandó fokozása-elve mellett. Bár 27-éről 28-ra virradó éjjelen kivégezték az első száz értelmiségit (a letartóztatott tízezerből), a razziák az egész országra kiterjedtek, és még május 30-ig egy bizonyos pecsétet is be kellett ütteni a rendőrségeken; június negyedikén Geske, a prágai Gestapo főnöke kénytelen volt azt jelenteni Himmlernek, hogy még nem akadtak a merénylők nyomaira¹⁶ A nyomravezetésért járó tízmillió korona jutalom nem sok cseh embert kecsegtetett. Az ejtőernyősök, noha a prágai kirakatok tele voltak a – meglepően pontos – személyleírással, mintha a föld alatt tűntek volna el. A szemsértéssel ápolt Kubist a merényletet követő napon vak öregembernek álcázva átvitték egy külkerületi lakásba. Gabcik (vasutas egyenruhában), Opalka, és Valcik lakásról lakásra vándoroltak. Az időközben Berlinből megérkezett Kriminálpolizei-stáb, Arthur Nebe (a szervezet főnöke) vezetésével, a bűnjelek mélyreható vizsgálatából a következő információk birtokába jutott: a helyszínen talált táskában megbúvó gránát angol gyártmányú volt, míg a teveszőr sapka, a nyári köpeny és a Lidia Bond kerékpár csehországi.¹⁷ A félelemkeltés folytatódott. Június negyedikén majd ötmillió ember személyazonosságát ellenőrizték egy csaknem ötszázezer belügyest megmozgató akcióban. E nap hajnalán, a Prágától tíz-egynéhány kilométerre levő, 483 fő lakosú Lidice falu utolsó napjára ébredt.¹⁸ A kiszálló különleges egységek a tizenöt éves felüli férfiakat a helyszínen kivégezték, a nőket Ravensbrückbe, a gyerekeket pedig németesítés céljából a Lodz-i koncentrációstáborba internálták. Nem sokkal később Lezaki nevű falu is pusztulásra jutott.¹⁹ (A kiválasztás okaként a korabeli sajtó azt emelte ki, hogy e két faluból

származott egyik-másik 1941-ben elfogott – és kivégzett – ejtőernyős.) Kubist és Gabčíkot – eközben – sokadik szálláshelyükre, a Řesslova utcai (Cirill és Metód nevet viselő) görögkatolikus templomba szállították.²⁰ A templom akkori papja Petrek a föld alatti részhez csatlakozó, szerzetesek és főpapok sírjait őrző katakombákban rejtette el a Opalkával, Svarccal, Valčíkkal, Bublíkkal és Hrubival (a már említett hölgyek Moravcová és Novaková segítségével) kiegészült csoportot. A konspiráció szabályait mindig betartó Vanek professzor – látva azt, hogy a búvóhely igen könnyen támadható – megszervezte az ejtőernyősök evakuálását. A terv²¹ szerint a kladnoói belügyi hivatal egyik autója június 19-e kora reggelén a templom oldalkijáratánál vette volna fel őket és (Gabčíkot illetve Kubist) koporsóba szögelve Oubenicébe, illetve – Opalka (aki a templomban marad) kivételével négyüket – Kladnoba vitte volna. A sors azonban közbeszólt...

A prágai Gestapo titkos jelentése szerint: „június 16-án délben jelentkezett a Protektorátus egy állampolgára, Karel Curda (szül. Sary Hlinben, 1911. X. 10-én), és közölte, tudja, kinek a tulajdonát képezi a merénylet színhelyén talált egyik táská...”²² Curda, aki maga is ejtőernyős (az Out Distance csoport tagja) volt, – saját nővérét és sógorát sem kímélve – elárulta az összes általa ismert kapcsolatfelvevő- és búvóhelyet.

Így a kimenekítés előtt egy nappal (június 18-án, csütörtökön), hajnali négy óra körül néhány Gestapo és SS alakulat vette körül a templomot. A betörő gestaposok a karzaton elhelyezkedő Svarc, Opalka és Kubis ösztűzével találkoztak. A védekezés elkeseredetté vált – Opalka egyik gránátjára feküdt, a többiek főbe lőtték magukat. Az egész templomot átkutatva, szinte véletlenül jöttek rá arra, hogy a föld alatt is rejtőznek ejtőernyősök. Curda hiába hallatta hitvány szavát a kivezényelt hangszórókból. Az első ötlet szerint (a katakombák szellőzőnyílásán át) vízsugarat felváltva mérgeggázzal akarták kifüstölni a bentlevőket. Később berobbantva a zárólapok egyikét, combig-derékig vízben állva találtak rá a négy másik – életének önkezelésével véget vetett – ejtőernyősre. Kiléti-
ket Curda azonosította. A Gestapo hivatalos jelentése 14 halotról és 21 sebesültről számolt be.²³

A Heydrich-merénylet mérlegét (figyelembe tartva pozitív és negatív következményeit) ötven év távlatából megvonni igen nehéz. A korabeli szabad sajtó bár Lidice rémképtől elborzadva, de lelkenedezve számolt be a megszállt területeken magas rangú nácik ellen elkövetett első – mint ma tudjuk: egyetlen – merényletről, és annak követésére szólította fel például a francia vagy a lengyel népet. A prágai ellenállás leginkább ismert akciójának – az ejtőernyősök, s a sok ártatlanul kivégzett vagy halálra gyötört polgár emléke örök mécsesként lobog a huszadik századi cseh történelem tragikus porondján.

A Cirill és Metód templom katakombájának szellőzőnyílása a mártírok emléktáblájával

Bibliográfia

- ☞ *Raják Dezső*: Akik nem hajtottak fejet. Bratislava, 1963.
- ☞ *V. P. Borovicka*: Híres politikai merényletek. Bratislava, Madách, 1979., 323. p.
- ☞ *Wladyslaw B. Pawlak*: Merényletek könyve. Bp., Móra, 1982., 384. p.
- ☞ *Földes Pál*: Így kezdődött (Az európai népek antifasiszta harca 1936–41.) Bp., Kozmosz, 1974., 230. p.
- ☞ *M.R.P. Foot*: European Resistance to Nazism 1940–1945. New York, McGraw–Hill, 1977.
- ☞ *Michael, Henry*: The Shadow War: European Resistance 1939–1945. New York, Harper, 1972.
- ☞ *Aronson, Shlomo*: Reinhard Heydrich und die Fruegeschichte von Gestapo und SD. Stuttgart, Deutsche Verlagsanstalt, 1971.
- ☞ *Ivanov, Miroslav*: Target: Heydrich. New York: Macmillan, 1972.
- ☞ *Wilkinson, James D.*: The Intellectual Resistance in Europe. Cambridge, University Press, 1981.
- ☞ *Bernard, Henri*: Historie de la resistance europeenne. (La ‘quatrième force’ de la guerre 39–45.) Paris, Gerard, 1968.
- ☞ *Encyclopedie der Holocaust I–III. Die Verfolgung und Ermordens der europische Juden.* Berlin, 1993. Argon 3230. p.
- ☞ *Čestmír Kratčmar*: Panichida for the Brave. Prague, 1992. 124 p.

Jegyzetek

1. Raják 52. p.
2. Pawlak 43. p.
3. Borovicka 249–267. p.
4. Az életrajzi adatok Encyclopedie der Holocaust I–III. szócikke alapján.
5. Kratčmar 26. p.
6. Pawlak 47. p.
7. Kratčmar 28. p.
8. Pawlak i. m 50. p.
9. Kratčmar 33. p.
10. Foot 235. p.
11. Raják 147. p.
12. Ivanov 126. p.
13. Wilkinson 86. p.
14. Pawlak 57. p.
15. Ivanov 154. p.; Pawlak 59. p. feldolgozza a közvetlen résztvevők közül Vanek professzor (az egyetlen túlélő) elbeszélését.
16. Az ellenállási – és az illegális kommunista – mozgalom azonban nagy csapást szenvedett.
17. Pawlak 66. p.
18. Aronson 139. p.; Encyclopedie der Holocaust szócikke.
19. Lásd a 18. jegyzetet.
20. Kratčmar 46. p.
21. Pawlak 70. p.
22. Pawlak 72. p.
23. Kratčmar 52. p.

Kiss Gábor

A *Das Boot* előzménye

Az I. világháborút lezáró versailles-i békeszerződés értelmében Németország nem tarthat fenn jelentős fegyveres erőt. Ez a haditengerészet vonatkozásában annyit jelent, hogy a létszám nem lehet több 15 000 főnél, nem tarthat fenn és nem is gyárthat tengeralattjárókat s csak korlátozott felszíni flottával rendelkezhet: max. 6 nehéz és 6 könnyű cirkálóval. A szerződést maradéktalanul soha nem tartották be. A haditengerészeti parancsnokság egyetértésével tengeralattjáró-tervezéseket adtak el Japánnak, ahol német mérnökök irányításával ezek alapján gyártottak is belőle. Hollandiában tengeralattjáró-tervezőirodát nyitottak, ahol 1925-ben Törökországnak gyártottak búvárhajót. Később egy finn céget bíztak meg egy 750 és egy 100 tonnás tengeralattjáró elkészítésével.

E két hajó próbaútján későbbi tengeralattjárós tisztek is részt vettek. A haditengerészeti főnökség Spanyolországra bízta egy tengeralattjáró elkészítését, mely 1931-ben készült el s német személyzetet képeztek ki rajta. 1930-ban újra egy finn cég kapott megrendelést 12 darab 250 tonnás egység legyártására, amiket a kieli kikötő raktárában helyeztek el. Ezek lettek az U-24-ig számozott tengeralattjárók típuspéldányai. Elkészítették az U-25 és U-26 hajók részegységeit.

Az említett típushajók elkészültével lezárult a titkos fejlesztés időszaka. Hitler hatalmával megkezdődött minden fegyvernem egyre nyíltabb felfejlesztése. 1933-tól az antanthatalmak igyekeztek tárgyalásztal mellett megoldani a problémát, a Népszövetség bevonásával. Eközben a britek kétoldalú szerződést kötöttek Németországgal, melyben megadták a jogot tengeralattjáró-flotta kiépítésére, melynek nagysága maximum 60 %-a lehet az angol állományoknak. Cserébe a németek megígérték, hogy soha nem vetik be kereskedelmi hajók ellen tengeralattjáróikat. Betoldottak még egy olyan cikkelyt is, melynek értelmében rendkívüli esetben 1:1 lehet a két vízalatti hajóhad aránya. Ezzel a szerződéssel a német flotta kikerült a békeszerződés korlátozásai alól.

1935. június 15-én, három nappal az egyezmény aláírása előtt, vízre bocsátották az U-1-et, június 29-én pedig szolgálatba állt az első 12 német tengeralattjáró. Az ekkor kezdődő nagyarányú flotta programot csak egy dolog gátolta: a totális fegyverkezés miatt fellépő anyag-és erőforráshiány. Így a nehéz hadihajók száma az egyezményben meghatározott értéket meg sem tudta közelíteni. A haditengerészet fejlesztését nem is tartották sürgősnek, mivel a flotta parancsnoka, Raeder tengernagy Hitlertől azt az információt kapta, miszerint az Anglia elleni háborúra csak 1944-45-ben kerül sor. Emiatt csak a kevesebb erőforrást igénylő tengeralattjárókat fejlesztették. Itt hamarosan túllépték az engedélyezett 60 %-ot s közeledtek az angolokkal való paritáshoz. 1937-ben a németek már három tengeralattjáró-flottával rendelkeztek, melyeket a szokástól eltérően nem számoztak, hanem nevekkal jelölték: *Weddigen*, *Saltzwedel*, *Lohs*. E nevek tulajdonosai első világháborús búvárhajó-parancsnokok voltak, s a névadás sejtetni engedte a tengeralattjáró-flotta valódi feladatát. Az 1938-39. évi hadgyakorlatok alapján Dönitz – a felszínalatti erők parancsnoka – és törzse arra a következtetésre jutott, hogy 300 tengeralattjáróval térdre kényszerítheti Angliát. Bár 1939-re a német flotta ereje ötszöröse lett az 1932. évinek, nem rendelkezett a grandiózus terveknek megfelelő létszámú

tengeralattjáróval. 1939-re csupán 57 tengeralattjárót – közülük mindössze 22 alkalmas óceáni hadműveletekre – állítottak szolgálatba. A világháború későbbi legjelentősebb tengeralattjáró-flottája a koalíciók flottái között 1939-ben az utolsó helyen állt, hgy aztán később annál nagyobb lendülettel hozza be lemaradását.

Felhasznált irodalom

P. H. Freyer: Halál a tengereken. Bp., Zrínyi-Kossuth, 1975.

Sz. G. Gorskov: Az állam tengeri hatalma. Bp., Zrínyi, 1983.

Winston S. Churchill: A második világháborút. Bp., 1989.

Paul Kennedy: Nagy hatalmak tündöklése és bukása. Bp., Akadémiai, 1992.

A *Bismarck* 1941 májusában kifut utolsó útjára

Nagy Tamás

„A szovjethatalom megátalkodott ellenségei” Katyň, Mednoje, Pjatyihatki

Bevezetés

Még azon a napon, amikor a szovjet Vörös Hadsereg betartotta a Molotov–Ribbentrop paktumhoz csatolt titkosított jegyzőkönyv 2. pontját,¹ és megtámadta Lengyelország keleti határait – szeptember 17-én – a három katlanba zárt lengyel hadsereg az új agresszorral szemben beszüntette az egyenlőtlen küzdelmet. Ekkor Von Schulenberg, a moszkvai német követ már tizenhatodik napja hiába ágált a Kremlben, hogy a Szovjetuniót a szerződés feltételeire kötelezze. Sztálin csak akkor állt friss szövetségese oldalára, amikor a német hadsereg már mélyen behatolt a paktum által orosz érdekszférának tekintett területekre.² Éppen a németek ellen eredményesen védekező lwówi [*németül Lemberg, oroszul Lvov, ukránul L'viv*] körzet Władisław Langer parancsnok vezetésével az oroszoknak adta meg magát. A lengyel kormány elmenekült, anélkül hogy a szovjet támadás után jogilag tisztázta volna a két ország viszonyát. A németekkel szemben Varsó szeptember 27-én, Modlin 28-án adta meg magát; a kisebb összecsapások október 1-ig befejeződtek.³ A két győztes szeptember 28-án, Ribbentrop második moszkvai útja alkalmával, határ- és barátsági szerződést kötött, amelyben néhány határkorrekcióval az első megállapodás területi felosztását hajtották végre. A Második Lengyel Köztársaság területéből Németország 92 000 km²-t szerzett meg, 96 000 km²-en szervezte meg a Lengyel Főkormányzóságot. Belorusszia (102 000 km²) és Ukrajna (88 000 km²) jogán a Szovjetunió 190 000 km²-rel gyarapodott, és a második szerződés – néhány területi engedmény fejében –, szabad rendelkezést biztosított számára Litvániában.⁴ A lengyel háború – amellet, hogy kirobbantotta a második világháborút – a két szerződéssel döntő mértékben megváltoztatta a Balti-tenger vidékének területi viszonyait. A Szovjetunió fegyverrel (Finnország) és a politikai erőszak számos eszközével (Észtország, Lettország, Litvánia és – Besszarábia kapcsán – Románia) egy éven belül biztosította uralmát a Molotov–Ribbentrop paktum kijelölt érdekszférában.⁵

A négy hétig tartó háborúban 200 000 lengyel esett el, 600 000 katona került német, megközelítőleg 250 000 orosz hadifogságba. Molotov október 31-én a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa ülészakán tartott előadása szerint a Vörös Hadsereg az „egynapos harcban” rendkívül nagy mennyiségű hadianyagot zsákmányolt.⁶ Az orosz hadifogságba került katonák sorsát – túl a sztálini rendszer embertelenségén – két tény határozta meg: 1. szeptember 17-én a fejtellenül intézkedő lengyel kormány a szovjet agressziót *követően nem tisztázta a két állam jogi helyzetét*; 2. így a Szovjetunió sem tekintette *magát hadiállapotban lévőnek* Lengyelországgal, – a moszkvai verzió szerint – csupán a keleti lengyel területek orosz, belorusz és ukrán lakosságát védte meg a veszélyesen előrenyomuló német hadsereggel szemben.⁷ Így a megszállt területen elfogott lengyel katonákat nem hadifogolynak tekintették, hanem ellenforradalmi személyeknek, „...*akiket fegyverrel a kézben a Szovjetunió területén fogtak el*”.⁸ Ily módon a fogságba esettek az NKVD (Narodnij Komisszariat Vnutrennih Gyel), a belügyi [belbiztonsági] népbiztosság karmai közé kerültek. Sztálin egyenruhás terroristái a kb. 180

000 főnyi legénységi-tiszthelyettesi állománnyal kevéssé vesződtek: 46 000-t szabadon bocsátottak, több mint 180 000-et a Szovjetunióba deportáltak. A nagyjából 9500-10 000 főnyi tisztí állományt, valamint a megszálláskor fogságba esett határőröket, csendőröket, rendőröket októberben 138 tranzitállomáson, majd novemberben három nagy hadifogolytáborban helyezték el.⁹

A népirtás kronológiája

1939. november: A 14 500-14 800 lengyel Kozelszkben (*Kozielszk*), Sztarobelszkben (*Sztarobielszk*) és Osztaskovban helyezték el. Mindhárom helyen az egykori kolostort alakították át hadifogolytáborrá. Kozelszk Tulától délnyugatra, a Tula–Szmolenszk vasútvonal mentén fekszik. Itt mintegy ötezer foglyot őriztek: tiszteket, tábori lelkészeket, több mint húsz egyetemi tanárt, többszáz jogászt, orvost, tanárt, tanítót, írókat és újságírókat. (A hadifogságba esett lengyel tisztikar fele része nem hivatásos, hanem tartalékos tisztból állt.) Sztarobelszk Ukrajna keleti részén, Harkovtól délkeletre található, csak egy vasúti szárnyvonal köti össze az orosz-ukrán határon lévő Urazovóval. A kapitulációs okmány ellenére ide kerültek Lwów védői. Mellettük tisztek, tábori lelkészek, hatszáz pilóta, tudósok, közéleti személyiségek, értelmiségiek lakták a tábort – kb. négyezren. Osztaskov az egykori Kalinyintől (*Tver*) 180 kilométerrel nyugatra, a Bologoje–Velikije Luki vasútvonal mellett, a Szeliger-tó egyik szigetén fekszik. A táborban négyszáz tisztet őriztek, a katonai bíróságok tagjait, katolikus lelkészeket, rendőröket, csendőröket és határőröket.¹⁰

1939. december: Karácsony előtt mindhárom táborból elszállították a kb. kétszáz tábori lelkészt.¹¹ További sorsuk ismeretlen, ám kizártnak tekinthető, hogy megérték volna az 1940. évet.

1940. március 5.: Az Összövetségi Kommunista (bolsevik) Párt Központi Bizottsága (Szk[b]P KB) határozatot hoz nagyjából 25 000 – 97 százalékban lengyel nemzetiségű – személy halálra ítéltetéséről és kivégzéséről.¹² A likvidálandók közül 14 700 fő „... lengyel tiszt, hivatalnok, földbirtokos, rendőr, felderítő, csendőr, telepes¹³ és börtönőr” – a három tábor foglyai –; 11 000 fő pedig Nyugat-Ukrajna és Belorusszia börtöneiben található „ellenforradalmi kém, és diverzáns szervezetek tagjai, volt földbirtokos, gyáros, volt lengyel tiszt, hivatalnok, szökevény. (Őket az NKVD az elfoglalt lengyel területeken tartóztatta le.) ... Mindannyian a szovjethatalom megátalkodott ellenségei, telve a szovjet rendszer iránti gyűlölettel.” – „Az ügyet a letartóztatottak beidézése, vád előterjesztése, a nyomozást és a vádiratot lezáró határozat nélkül ...vizsgálják ki.” A démoni tervet Lavrentyij Berija, a Szovjetunió belügyi népbiztosa terjesztette a Központi Bizottság elé, az előterjesztés alján az ő neve mellett Sztálin, Vorosilov, Molotov és Mikojan aláírásai is olvashatók.¹⁴

1940. március 8.: Tizennégy tisztet elszállítottak Kozelszkből, és egy kivételével valamennyit kivégezték.

1940. április 3-4-5.: Megkezdődik – sorrendben – a kozelszki, osztaskovi és sztarobelszki táborok felszámolása. A foglyok úgy tudták, hogy a németeknek adják át őket. Május 12-én az utolsó fogoly is elhagyta Kozelszket és Sztarobelszket, négy nappal később pedig Osztaskovot is. A kozelszki foglyokat – miután hastífusz és kolera ellen beoltották őket – az ún. Sztolipin-teherkocsikba (ablaka nincs, csak a mennyezetén egy kis szellőző-berendezés) vagonozták, és a tizennégy menetoszlop északnyugatra, Szmolenszk felé indult el. Gnyezdovo

vasúti csomópontban a foglyokat lemeszelt ablakú autóbuszba szállították át, és az innen három kilométerre lévő katóyi erdőben 4421 személyt¹⁵ – az NKVD hagyományos módszerével – hátulról agyonlőttek. A lengyelek kivégzése sebtében történt, értéktárgyaik és egyéb holmijuk elvételével kevéssé vesződtek. Az ellenállókat „csékista módon” (a hátracsavart kezét a nyakkal összefűzve) megkötözték, egy-két esetben az agyonlőttet a négyágú szovjet szuronyral még megdöfködték. Az osztaskovi táborból a menetoszlopok Bologoje felé indultak, és a 6311 halottat a kivégzések után a „Tver melletti Mednojében” földeltek el. A sztrobelszki foglyok elszállításáról sem tudunk, ám a 3820 kivégzett maradványait néhány évvel ezelőtt a „Harkov melletti Pjatyihatkiban”¹⁶ találták meg. A kivégzéseket április 4. és május 19. között hajtották végre. Ezzel egy időben a szintén halálra szánt lengyel letartóztatottakból 7305 főt a nyugati börtönökben és táborokban likvidáltak. Mindösszesen 21 587 személyt lőttek agyon.¹⁷

Kozelszkből 245, Sztrobelszkből 79, míg Osztaskovból 124 (összesen: 448) foglyot nem a halálvonatok szállítottak el. Életüket különböző – és pontosan máig nem kivizsgált – okok alapján megőrizték. Többségükről feltételezték, hogy hajlandók lesznek együttműködni a szovjet rendszerrel. (Ebben nem is csalódtak, hiszen a túlélők az 1941 ősztől szerveződő Népi Hadsereg magját képezték.) Ezeket a foglyokat a Kaluga környékén levő Pavliscevo Borba, utóbb onnan a Vologda melletti Grjazovecbe szállították.

A 449. túlélőt, Stanisław Swianiewicz közgazdászprofesszort sorstársaival együtt április 29-én indították útnak Kozelszkből Szmolenszk felé. Csak feltételezni lehet mi okból¹⁸ másnap Gnyezdovóban leszállították a vonatról. A professzor túlélte a szovjet börtönöket, Nyugatra menekült, vallomást tett és megírta a visszaemlékezését.¹⁹ Katyń legfontosabb feldolgozásának megdöbbentő ténye, hogy Swianiewicz a tömegsírok 1943. évi felfedezéséig nem is sejtette, mi történt bajtársaival.

A felfedezés, tagadás és belsmerés kronológiája

1940. október: Zygmunt Berling és túlélő tisztársai Moszkvában Berija és Merkulov NKVD-vezetők vendégei. Először kerül szóba egy Szovjetunióban szerveződő, németellenes lengyel hadsereg felállításának terve. A visszaemlékezések szerint, amikor a lengyelek felvetették adekvát ötletüket – miszerint a felállítandó hadsereg tisztjeit a hadifoglyokból toborozzák –, Merkulov elszólta magát: „*Nem ők már nincsenek. Súlyos hibát követtünk el velük kapcsolatban.*” Elsőízben ekkor ismerik el a szörnyű büntetést, a következő vallomásra fél évszázadot kell várni...²⁰

1941. június 22.: A Harmadik Birodalom a Barbarossa-hadművelet keretében megtámadja minapi szövetségését; megkezdődik a Szovjetunió Nagy Honvédő Háborúja. Osztaskov vidéke kivételével huzamos ideig megszállják Ukrajna és Oroszország azon területeit, ahol másfél évvel korábban a lengyel hadifoglyokat őrizték és kivégezték. 1941. július 30-án Władisław Sikorski tábornok és Majszki szovjet követ megkötí a szovjet–lengyel egyezményt. Ez az 1939-ben – többek között – Lengyelország felosztásáról határozott szovjet–német szerződés revíziója. Az egyezmény „amnesztiát” adott a Szovjetunióban fogva tartott lengyeleknek – mintha azok bűnözők lennének... Két héttel később (augusztus 14-én) a megállapodás kiegészül a katonai egyezménnyel, amely lehetővé teszi lengyel hadsereg felállítását a Szovjetunióban. A „Szovjetunióban tartózkodó” lengyel katonák toborzására József Czapski

lovaskapitány (egykori sztrobelszki fogsoly) országszerte fogadóállomásokat szervez, amelyekbe özőnlenek a lengyelek – csak tiszt nem érkezik egyetlenegy sem...

1941. december 3.: A Kremlben Sztálin vendége – a KGB lubljankai börtönéből szabadult, a lengyel hadsereget szervező – Anders tábornok és Sikorski emigráns miniszterelnök. Amikor a lengyel tiszték hollétéről érdeklődtek, Sztálin az „elszöktek Mandzsúriába” (!?) választ adta. Ettől kezdve a szovjetek a legképtelenebb mendemondákkal hitegették a még mindig gyanútlan lengyeleket. Kolima, Ferenc József-föld és néhány hasonló képtelenség után, Sztálin és Andersék 1942. márciusi újabb találkozásán a főtitkár új magyarázattal szolgált: „Lehetséges, hogy a németek által elfoglalt területeken lévő táborokban vannak vagy szétszéltek.” Íme, ekkor született meg az a verzió, amelyhez az oroszok eztán fél évszázadig indulatosan és görcsösen ragaszkodtak.²¹

1942. április: A kirovi fogadóállomáson jelentkezett Swianiewicz, aki nyolcéves száműzetését töltötte a Komi ASzSZK-ban. Nagy nehezen kijuttatták a Szovjetunióból, ám vallo-mása – amelyben külön hangsúlyozta, hogy Kozelszkból a fogsolyokat nem keletre, hanem nyugatra szállították – nem kapott jelentőségét megillető figyelmet.

1942 őszén a Szmolenszk környéki vasúti építkezéseken dolgozó lengyel brigádok a helyi lakosok elejtett szavaiból értesülnek a katyíni erdő Koszgori nevű területén néhány évvel korábban elkövetett kivégzésekről. A fiatal fenyőerdőben kiástak egy halmot, és egy lengyel egyenruhás katona földi maradványait találták benne. Beállt a tél, a sírt behantolták és megjelölték.²²

1943 tavaszán a szmolenszki német hatóságok Gerhard Buhtz törvényszéki orvosprofesszor vezette szakértő bizottságot bíztak meg a katyíni tömegsírok exhumálására. A német meg-szállás előtt az NKVD tulajdonát képező katyíni erdőben – a népbiztosság üdülője (!) közelé-ben – nyolc, egyenként 28×16 méteres, tömegsír tártak fel. Az ásások nyomán kiderült, hogy az erdő már a húszas-harmincas években is számtalan kivégzés színhelyéül szolgált. A bomlófélben lévő halottak több rétegben, úgy összesajtoltva kerültek napvilágra, hogy a ma-radványokat gyakran csak ásóval és kapával lehetett egymástól elválasztani.²³ A fiatal fenyőerdő fáij nagyjából három évesek voltak, amelyből egyértelműen következett, hogy a merényletet a német-szovjet háború előtt követték el.

Április 13-án a berlini rádió bejelentette a Szovjetunió 1940 tavaszán elkövetett katyíni gaztettét. Tudván az eltűnt lengyel hadifogsolyok számáról, kezdettől fogva tíz-tizenkétezer tetemről beszéltek, és Katyńban ennyit is kerestek. Bár a lengyel nyelvű varsói lap szinte azon-nal közölni kezdte az azonosított holttestek névsorát, füreusa módon a lengyelek nem hittek a német híradásoknak.

Április 15-én a moszkvai rádió bejelentette, hogy a Katyńban talált lengyel tiszték 1941 nyarán, a német támadás idején, a Szmolenszk környéki építkezéseken dolgoztak, így kerültek német fogságba. A fasiszták az akkor elkövetett népirtás bűnét próbálják a közismerten humá-nus moszkvai bolsevik kormányra hátrítani. A kölcsönös vádaskodás után a németek

április 16-án, a lengyelek egy nappal később, Genfben felkérték a Nemzetközi Vöröske-resztet a szörnyű bűntény kivizsgálására. Április 20-án Sikorski emigráns kormánya petícióban követelte, hogy a Szovjetunió tisztázza magát, mire 26-án Moszkva megszakította a diplomá-ciai kapcsolatot a londoni lengyelekkel, arra hivatkozva, hogy együtt működnek Hitlerrel a szövetségeseik ellen.²⁴

Április 25-én a Nemzetközi Vöröskereszt – tekintettel a szovjetek tiltakozására – visszatartotta a lengyelek és németek közös kérését. Ezután a németek nemzetközi bizottságot hívtak össze a baráti és semleges országokból, illetve engedélyezték a lengyel Vöröskereszt és a londoni lengyel kormány szakértőinek részvételét a feltárásoknál. A lengyel emigráns kormány nem fogadta el a meghívást. A Lengyel Vöröskereszt öt héten át (június 3-ig), a tizenegy törvényszéki orvos, köztük Orsós Ferenc professzor Budapestről, április 28–30. között három napig dolgozott Katynban. A vizsgálat nyilvánvaló eredménye: az áldozatokat *1940 tavaszán* gyilkolták meg. (A rothadó agyvelő felszínén lerakódott kalcium mennyisége bizonyult döntő bizonyítéknak.) A Lengyel Vöröskereszt azonosította az áldozatokat. A zsebekből személyes és értéktárgyak tömkelege, valamint többszáz szovjet újság került elő. A 4143 feltárt holttest végzetét ugyanolyan típusú, 7,65 mm kaliberű német gyártmányú lövedék okozta, amelyeket a húszas évek végén exportáltak a Szovjetunióba, Lengyelországba és a balti államokba. A hőség és a közelgő front miatt félbeszakították az exhumálást, a nyolcadik tömegsír néhány száza becsült áldozatát már nem ásták ki. A maradványokat visszatemették és a helyszínt megjelölték. Feltételezésük szerint a katyni halottak száma 4400. (Ma már tudjuk, hogy ez a becslés megfelelt a valóságnak.) A lengyelek adata nem tetszett a németeknek, hiszen ők több mint tízezer hulláról beszéltek. Keresgéltek még az erdőben, próbálták meggyőzni a lengyeleket, „végül be kellett érniük ennyivel...”²⁵

1943-ban Sikorski, majd titokzatos júliusi halála után, Mikolajczyk emigráns kormánya mindent megtett, hogy a katyni gaztetről pontosan tájékoztassa a szövetséges országokat. Így naplójegyzeteket, jegyzőkönyveket adtak át az illetékes kormányoknak. Semmiféle eredményt nem értek el: Nagy-Britannia érdektelennek és kétszínűnek, Amerika cinikusnak mutatkozott.²⁶

1943 decemberében a Vörös Hadsereg felszabadította Katyn területét. Még a tél folyamán,

1944. január 16–23. között, két – kizárólag szovjet közéleti személyiségekből illetve szakértőkből álló – „szaktekintélynek örvendő” Különleges Bizottság vizsgálta meg hóbanfagyban Koszgori környékét.²⁷ Közleményükben átvették a német becslést! Így szerintük a 11 000 hadifoglyot 1941 szeptember–októberében egy itt állomásozó német munkás zászlóalj gyilkolta meg. 1943-ban a németek saját büntényüket próbálták propagandacélokra felhasználni a szovjetek ellen, ezért ötszáz szovjet hadifogollyal kiásatták a sírokat; az *1941 utánra* utaló bizonyítékokat korábbiakra cserélték, majd a foglyokat likvidálták. (Az újabb tömeggyilkossággal a szovjetek a továbbiakban egyáltalán nem foglalkoztak...) A szovjet verzió szerint 925 újabb áldozatot exhumáltak, ezekről azonban semmiféle adatot sem közöltek... (Kik lehettek ezek? A német–lengyel kutatás alig háromszáz halottat nem dolgozott fel. A jelenlévő szövetséges képviselőknek feltűnt a esküta csomózás; illetve, hogy a hullákon nem tisztí, hanem közlegényi egyenruha volt, ezzel azonban senki sem foglalkozott. Jerzewski szerint az 1941 nyarán a németek elől menekülő NKVD módszeres takarításának áldozatait használhatták fel.)²⁸

A szövetséges felek – a cáfoló nyilatkozatok figyelembevételével nélkül – elfogadták a szovjet álláspontot. A szovjetek hamarosan elnémitották a valóságos eseményekről 1943-ban a németeknek nyilatkozó szemtanúkat. (Parfénij Kiselev kolhozparaszt – eltűnt 1943 decemberében; Ivan Krovoszercsev kovácsmestert – 1947 októberében London külvárosában fel-

akasztva találták.) Marko bolgár és Hajek szlovák professzor a „szovjet felszabadítás” után visszavonták 1943-ban tett nyilatkozatukat.

1944-ben a bizonyítéknak szánt katyni dokumentumok egy része nem került az angol-szász országokba, hanem Dr. Jan Z. Robel vezetésével tanulmányozták a krakkói Törvényszéki Szakértői és Kriminálisztikai Intézetben. A szovjet megszállás előtt ezek az anyagok nem semmisültek meg Radebeul vasútállomáson – amint azt korábban feltételezték²⁹ –, hiszen 1991 áprilisában előkerültek!³⁰

1946. február 13-án és 14-én a Nürnbergi Nemzetközi Hadbírószágon Pokrovskij szovjet ügyész vádat emelt Németország ellen a katyni bűntett ügyében. A lengyel kormány a perben *nem vett részt*. A szövetséges kormányok birtokolta dokumentumokat *nem vették elő*. Megjelent viszont a szovjet verzió szerint a gyilkosságot elkövető 537. számú Wehrmacht-egység parancsnoka, Ahrens ezredes (1941-ben alezredes), aki bebizonyította, hogy az említett zászlóalj *katonai híradós* osztály volt, és *nem büntetőosztág*. A nürnbergi bíróság július 1–3. között tárgyalta a katyni ügyet, és Roman Rudenko szovjet ügyész újabb kísérlete (és a később ezt állító szovjet dokumentumok) ellenére,³¹ a szeptember 30. – október 1-jei ítéletben Katynt meg sem említették. Így megválaszolatlan maradt a kérdés: ha nem a németek, akkor kik követték el a gyilkosságokat?

A világháború után Katynban kis teret alakítottak ki, ahová emlékmű épült a következő felirattal: *„Itt lengyel hadifogoly tisztek nyugosznak, akiket 1941 őszén a német fasiszta megszállók bestiális módon halálra kínoztak.”*³²

1946. március 26-án a varsói kormány megbízásából a katyni témát kutató Roman Martini krakkói ügyészt a saját lakásában két fiatal meggyilkolta.³³

1951-ben a hidegháború és a koreai háború hatására (amerikai hadifoglyok koreai fogóságban, míg a szovjet propaganda amerikai tömegmészárlásokról beszél) az Egyesült Államok előveszi a katyni ügyet. 1952. december 22-én a képviselőház különbizottsága megállapította, hogy Katynerért egyértelműen a Szovjetunió a felelős. Keleten rögtön megkezdődik a tiltakozó hadjárat.

1959-ben – Selipin KGB-elnök utasítására – sok iratot megsemmisítettek.

1961-ben, az SzKP XXII. pártkongresszusa az újabb desztalinizáció mérföldköve. Úgy tűnik, Nyikita Hruscov felajánlotta Gomulkaéknak a katyni dosszié felnyitását, ám a lengyel társadalom jó közérzetének megóvása érdekében, a pártállami apparátus erre nem tartott igényt.³⁴

1971-ben Fitzgibbon műve tisztába teszi az angol közvélemény lelkiismeretét. (Lásd a *Katyni historiográfiája* című fejezetünkben a ... oldalon.) A szovjet diplomácia derekas tiltakozása ellenére³⁵ az angol parlament felsőháza Katyn kivizsgálására szólította fel az ENSZ-t. Négyévi huzavona után

1976-ban London nyugati részén obeliszk alakú emlékművet emeltek az orosz hadifogóságban „eltűnt” lengyel hadifoglyoknak. A rávéssett szöveg megalkuvó megfogalmazása miatt félreérthetőnek bizonyult. A következő években Torontóban, Johannesburgban és az Egyesült Államokban állítottak Katyni-emlékműveket. Az 1981 tavaszán a varsói katonai temető jelképes katyni sírján elhelyezett hatalmas szürke gránitkeresztet két hónappal később az állambiztonsági szervek az éjszaka leple alatt eltávolították.³⁶

1980-ban, a negyvenedik évfordulón a Nyugaton élő szovjet polgárjogi aktivisták közölték a lengyel közvéleménnyel, hogy *„közülünk senki nem feledkezett meg ... arról a felelősségről,*

amelyet országunk visel a katyni büntényért...” A levélben várt hivatalos beismerésre azonban sokat kellett várni. Még

„1989-ben is azt állították a legnevesebb szovjet tudósok ..., hogy a katyni ügy a náci propaganda műve”.³⁷ Az ugyanekkor készült központi bizottsági Feljegyzés már javasolta, hogy „célszerű volna megmondani, mi is történt valójában”.³⁸ Miután J. Zyto későbbi lengyel főügyész ez év október 9-én felkérte erre A. Szuhajev szovjet legfőbb ügyészt, lassan elkezdődött a dokumentumok felkutatása.³⁹

1990. április 13-án, Wojciech Jaruzelski lengyel államfő moszkvai utazása kapcsán a TaSzSz hivatalos közleményében elismerte, hogy 1940-ben a lengyel tiszteket az NKVD utasítására végezték ki.

1991 júliusában és augusztusában a szovjet hatóságok engedélyt adtak, hogy a gyilkosságok feltételezett másik két helyszínén, Harkov és Tver mellett, lengyel szakértők részleges exhumálást végezzenek. A rövid kutatás már az első napokban a várt eredményt hozta.⁴⁰

1992. október 14-én R. Pichoja professzor, az orosz Állami Archívum Bizottság elnöke – Borisz Jelcin köztársasági elnök megbízásából – Varsóban átadta Lech Walesa köztársasági elnöknek azokat a dokumentumokat, amelyek bebizonyítják, hogy a katyni tömegmészárlást szovjet parthatározat alapján követték el.⁴¹ Ekkorra a Szovjetunió Katonai Főügyészsége már százötven egykori NKVD-funkcionáriusról tudta, hogy részt vett a kivégzések megszervezésében vagy végrehajtásában.⁴²

Felelősség

Katyn történetének, az események körülményeinek vizsgálatakor szinte valamennyi szakirodalom foglalkozik a felelősség kérdésével. Ez szorosan összefügg az okok vizsgálatával is. A gatzett elkövetésének és elhallgatásának (illetve a németekre hártásának) felelősségét feltétlenül ketté kell választanunk.

1. A lengyel hadifoglyok sorsának „végleges megoldásában” a szovjet állam diktátorának, Joszif Visszarionovics Dzsugasvili Sztálinnak elsődleges szerepe kétségtelennek tűnik.⁴³ Az ítéletet előterjesztő Berija és az NKVD csupán az ördögi terv precíz, gondos kivitelezői voltak. A sztálini diktatúrában nem okozhatott különösebb problémát tizenegynéhányezer lengyel hadifogoly sorsa. Stanisław Jankowski és Kun Miklós⁴⁴ számos adalékkal gazdagították a *miért?* lehetséges magyarázatát.

Eszerint Sztálin közismert polonofóbiája fontos lépés Katyn felé. Hadügyi népbiztosként 1920–21 telén éppen Lwów környékén boldogította a szovjet-orosz Vörös Hadsereg amúgy sem önfeladt csapatait, amelyek csatát és háborút vesztek a lengyelekkel szemben. Lengyelország nem lett a moszkvai eszme közvetítője Nyugat felé,⁴⁵ és ez, valamint az 1921. március 18-án Rigában megkötött – az oroszokra nézve szégyenteljes – béke⁴⁶ megbocsáthatatlanná vált Sztálin számára. A harmincas években a Moszkvában élő lengyel kommunista diaszpórát „teljesen lefejezte” és összesen kb. 30 000 fővel tisztogatta meg. Az 1939. őszi offenzíva idején 1,2 millió lengyelt deportáltak.⁴⁷

Túl a gyűlöleten a lengyel tiszték adminisztratív problémát is jelentettek. 1939–40 telén az NKVD és Gestapo-vezetők jó néhány „tapasztalatcserét” folytattak Krakkóban és Zakopánében. A moszkvai szándék ellenére a németek nem vették át a lengyel hadifoglyokat, így azok sorsáról „kénytelen volt” a Szovjetunió gondoskodni. Másrészt a balti államokban

rendezett tisztogatás rengeteg üres helyet igényelt a szovjet börtönökben és koncentrációs táborokban. Az áldozatok egyharmada hivatásos tiszt, nagyjából egyharmada tartalékos tiszt (az értelmiség), megint egyharmada csendőr, rendőr, egyéb volt.⁴⁸ A lengyel értelmiség likvidálása Sztálin polonofóbiáját igazolhatja. Számára az ő létezésük felesleges volt, sőt káros. Ugyanezt mondhatjuk el a fogságba került hivatásos tisztekről is. Egy, a későbbiekben szerveződő lengyel hadsereg az 1939-es határokért szállna harcba, és ebben mindenképpen a Szovjetunió (és Németország) lenne az ellenfele. Teljességgel nem kizárható, hogy a „végleges megoldás” is szóba került a zakopánéi tanácskozásokon, és hogy a kérdésben a két fél között érdekazonosság mutatkozott.⁴⁹

A tragédiáért közvetett felelősség terheli a lengyel politikai és katonai elitet is. A Szovjetunióval nem tisztázták a hadi viszonyt. 1939. szeptember 17-én Edward Rydz-Smigły marsall általános direktívája a feltétel nélküli megadásra vonatkozott, pedig a katonaság illegálisba vonulhatott volna. Az emigráns lengyel kormány és friss szövetségesei semmit sem tettek a lengyel hadifoglyok érdekében, pedig a Szovjetunió emberiségellenes bűnei Varsóban, Londonban és Párizsban egyaránt ismertek voltak.⁵⁰

2. A bűntény elhallgatásában is elsősorban a szovjet kormány volt érdekelt. A németeknek a keleti fronton elkövetett kegyetlenségei lehetővé tették, hogy a Sztálin megfogalmazta „felelősség-áthárítás” megemészthető legyen. Jerzewski két fejezetcíme és azok tartalma világosan mutatja, hogy Katyń elhallgatásában és feltárásában a napi politika volt a meghatározó tényező. A szövetséges felek – az Egyesült Államok és Anglia – sokkal inkább rá voltak szorulva a Szovjetunió katonai áldozatára, semmint párezer lengyel tisztért „kiverjék a balhét”.⁵¹ 1943–44-ben más idők jártak. Churchill, a lengyel ügy bajnoka, intette Sikorskit, hogy Katyńért feleslegesen protestál, mert ezzel a halottakat nem támaszthatja fel. Teheránban Rooseveltnek kifejezetten tetszett Sztálin azon terve, mely szerint ötvezer német tisztet küld a halálba a náci kegyetlenségek viszonzásául.

Mire a hidegháború viszonyainak köszönhetően az angolszászok éleslátásukat „a katyíni erdőben” is visszanyerték, a szorosabbra fűzött lengyel–szovjet kapcsolatok tették lehetetlenné a valódi bűnösök megnevezését. Mivel a moszkovita irányzat nem bírt meggyőző társadalmi alappal Lengyelországban, Hruscov ajánlatát visszautasították. Így csak a nyolcvanas évek végének nagy kelet-közép-európai fordulata nyitotta fel a Katyń-dossziét. És még mindig a politika: valószínűleg ehhez az is kellett, hogy Jelcin Gorbacsovot még rosszabb helyzetbe akarta hozni.⁵²

Érdekes módon a tömegsírok feltárásáért ténylegesen és képletesen a náci Németország tette meg a legtöbbet. Ez nem csupán saját felelősségük tisztázása érdekében történt. Sztálingrád után a goebbelsi propaganda kapva kapott Katyńért, hogy ezzel megbonthassa a szövetségesek egységét. (Azonban semmiféle adat nem utal arra, hogy bármiféle kapcsolat lenne az 1939–40. évi zakopánéi tanácskozások és a tömegsírok három évvel későbbi német felfedezése között.)

Helyszínek

Katyń történetéről – a rendelkezésünkre álló irodalom és írott forrás alapján – számottevő újdonságokat aligha közölhetünk. Egyik legfontosabb feladatunknak a helyszínek pontos meghatározását tekintettük: *kiket, hol* gyilkoltak meg és *hová* temettek? Ennek vizsgálata azért szükségeszerű, mert Katyń neve rész-egész felcserélésen alapulva az egész népirtás metonímiájá-

vá vált (illetve azzá tették), hiszen a legutóbbi időkig nem ismerhettük a másik két helyszínt. Másrészt a végtelen orosz pusztákon még a Katyínal foglalkozó szerzők is rendszeresen eltévednek, így a földrajzi lokalizáció (a nagyobb, ismertebb helységhez viszonyítás) rendszerint pontatlan.⁵³ Katyín-térképünk elkészítését⁵⁴ indokolta teszi, hogy az eddig megjelent irodalmakban ilyesmit nem találhatunk.

A gyilkosságokat nem csupán Katyínban követték el – ez már 1943-ban nyilvánvaló volt. A lengyelek több mint tízezer katonatisztet kerestek, és Katyínban „csak” négyezer-négyezer halottat találtak. A túlélők vallomásai alapján határozták meg a három nagy lengyel hadifogolytábor. A földrajzi elhelyezkedésből nyilvánvalóan következett, hogy csak a kozelszkiekkal végeztek Katyínban, a sztrobelszki foglyokat valahol Kelet-Ukrajnában, az osztaskoviakat Oroszországban gyilkolták meg és földelték el. Láttuk, hogy a katyíni erdő a szmolenszki NKVD „patinás” kivégzőhelye volt. Ennek analógiájára 1943-ban a németek Dergacsiban, Harkovtól északra, kezdték keresni a másik tömeggyilkosság áldozatait, de erre nem jutott idejük. Az 1944. évi szovjet „vizsgálat” azért vette át a német *álláspontot* (minden áldozat *Katyínban van*), mert ezzel eltörölhette a másik két tömegsírról kialakult – valós – álláspontot. Sokan sok helyen próbálták meg lokalizálni a két helyszínt. Dergacsi általában elfogadottá vált, bár Anton T. Rekulski próbálta megcáfolni.⁵⁵ Szerinte a sztrobelszki foglyokat – mivel őket nem szállították [*Ukrajna felé nem is szállíthatták! N. T.*] vasúton – a tábor környékén végezték ki és temették el. A „gyalogos Katyín” verziója – bár az 1977-ben éppen ott dolgozó lengyel munkásoknak köszönhetően népszerű álláspontnak bizonyult –, nem vált elfogadottá. Az 1991-ben végzett feltárás a „Harkov melletti Pjatyihatkiban”⁵⁶ találta meg a tömegsírokat, a helységet azonban a város környékén nem találtuk meg az atlaszokban. Sajnos, az erről beszámoló Jankowski is adós maradt a pontos lokalizációval. Ukrajna más részén, Dnyepropetrovszktól nyugatra, van egy Pjatyihatki –, ám figyelmeztetjük az olvasót, hogy ez túl messze van Harkovtól ahhoz, hogy a sírokat errefelé keresse! Mindenesetre a vasúti szállítást igazoló dokumentum hiánya⁵⁷ különös, hiszen Harkov *kétszázharminc kilométerre* van Sztrobelszktól. Ekkora távolságon 3820 foglyot egy hónapon keresztül a halálba „buszoztatni” aligha lehetett...

A halálra szánt osztaskovi foglyok útja a Moszkva–Szentpétervár vasútvonalon fekvő Bologoje állomásig ismert, ezért a 6311 rendbeli gyilkosság színhelyét és a sírokat *ennek környékén* feltételezték. 1991-ben a „Tver (régbben Kalinyin) melletti Mednojében” találták meg a sírokat. Jankowski a mednojei és pjatyihatki temetők mellett a *kalinyini és harkovi NKVD-épületek pincebörtöneit* jelölte meg a gyilkosságok színhelyeként. A problémát az azóta nyilvánosságra hozott belügyi dokumentumok sem oldották meg, hiszen Selepin 1959-ben Hruscsovhoz írt feljegyzése szerint a katyíni erdő mellett egyértelműen a *másik két táborban* (Osztakovban és Sztrobelszkbén) hajtották végre a gyilkosságokat.⁵⁸

Térképünkön külön jelzésekkel láttuk el a három hadifogolytábor, a túlélők börtöneit, a tömegsírokat és a gyilkosságok valamennyi bizonyított és feltételezett színhelyét.

Katyín historiológiája

A második világháború első nagyszabású tömeggyilkosságának történeti feldolgozását három tény határozta meg: – a Szovjetunió tagadása, hallgatása és elutasítása lehetetlenné tette a hiteles dokumentumok (és ezzel a valóság) pontos megismerését; – a keleti blokk országában (így Lengyelországban is) Katyín a tabu-témák közé tartozott; – a szabadabb Nyu-

gaton sem tudhattak többet, és tekintettel kellett lenniük „a nagy Szovjetunió” érzékenysé-
gére. Ahogy az lenni szokott, a kényszerű hallgatás hozzájárult, hogy Katyń folyamatosan az ér-
deklődés homlokterében maradjon.

Az 1944 elején végzett szovjet exhumálásról – ha szabad azt egyáltalán annak neveznünk
– Nyugatra is csak a szigorúan cenzúrázott, a moszkvai álláspontot teljesen elfogadó írárok
juthattak el. A hidegháború idején végre lehetővé vált, hogy – hosszú kálvária után – John
Van Vliet ezredes, a német feltárás hiteles szemtanújának beszámolója publicitást nyerjen. A
bulvárirodalomban jóformán minden szereplő megjelent, olyanok, akik nem kaptak halálos
lövést, kimásztak a sírból vagy egy Katyńhoz közeli fogolytábor lakói voltak, és így tudtak
meg részleteket... A későbbi években rengeteg Katyńnal foglalkozó írás született: Nyugaton
újabb és újabb hiteles bizonyíték nélküli adatok a gyilkosságokról, Keleten ezek unos-untalan
cáfolatai. Először 1948-ban a svéd *Dagens Nyheter* című svéd lap frissítette fel a témát. Ekkor
merült fel először a minszki NKVD részvétele. Utóbb felmerült feltételezés szerint, ezeket –
1938-as állítólagos Sztálin-ellenzékeségük miatt – az elkerülhetetlen likvidálás előtti utolsó
bevetésként használták Katyńban.⁵⁹ 1957-ben a nyugatnémet *7 Tage* című hetilap közölt egy
dokumentumot a Katyńi akció végrehajtásáról, de mire ez felkeltette egy angol történész,
Louis Fitzgibbon figyelmét, már nem lelte meg az irat eredetijét. Fitzgibbon 1971 óta szá-
mos kötetet publikált a mézszárlásról. 1974-ben Julius Epstein nevű amerikai tudós azt állí-
totta a *Die Welt*-ben megjelent cikkében, hogy a kínai kommunisták a jó testvéri viszony ide-
jén kaptak a szovjetektől egy „módszertani oktatófilmet” a tömeggyilkosság „művészetének”
tanulmányozásához, amely – így Epstein – a lengyel tisztok kiirtását tartalmazta. Minden-
esetre a Kínai Népköztársaság ennek a műnek a bemutatásával napjainkig adós maradt...

A nyugati emigrációban élő lengyelek is megszóltak. Janusz K. Zawodny professzor tu-
dományos pályafutását a Katyńi ügy feldolgozására áldozta. 1962-ben megjelent művét első-
számú forrásunk Katyń legjobb publikációjának tartja. 1976-ban jelent meg az egyetlen
gnyezdovói túlélő, Swianiewicz professzor naplószerű visszaemlékezése. Az első exhumálás
résztevője volt újságíróként Józef Maczkiewicz, aki összefoglalójával szintén gazdagította a
Katyń-irodalmat.⁶⁰

Leopold Jerzewski tanulmánya 1980-ban jelent meg lengyel nyelven szamizdat kiadásban
a varsói Globus Kiadónál, néhány évvel később orosz nyelven New Yorkban.⁶¹ Mivel – tu-
domásunk szerint – máig a *Katyń, 1940* az egyetlen nagyobb terjedelmű, magyar nyelven is
megjelent munka,⁶² az itthoni érdeklődők számára ez a legfontosabb szakirodalom. Kun
Miklós utószavában, az értékek hangsúlyozása mellett, jó érzékkel fűz kiegészítéseket
Jerzewski művéhez (az események szélesebb összefüggésbe ágyazása, Sztálin közeledése
Hitlerhez, polonofóbiája stb.). Szerény véleményünk szerint az 1990-es magyar kiadásakor
már tízéves munka a szerző (esetleg a kiadó) által tett kiegészítéseket – a téma „képlékeny”
volta, új adatok előkerülése miatt – feltétlenül igényelte volna. A stíluson uralkodó, érzelme-
ket felkorbácsoló célpesszimizmus („*Sohasem fogjuk megtudni, hogy egyes hadifoglyokat miért
nem lőttek agyon*”)⁶³ 1990-ben már semmiképpen sem volt aktuális, a kutatónak éppen a
változásokba vetett hit, az új adatok iránti optimista várakozás hangján kellett volna megszól-
lania.⁶⁴ A néhol előforduló egymásnak ellentmondó állításokat („*Végig Zarubin volt az első
ember a táborban* – és mindjárt utána: *csak 1940 márciusában váltotta fel egy NKVD-
ezredes*”)⁶⁵ feltétlenül korrigálni kellene. Túl Jerzewski művének nyilvánvaló erényein (az
adatok megbízhatósága; kritikus él a lengyelek felelősségével kapcsolatban; a gáztett hideg,
érzelmi felindulásoktól *általában* mentes leírása) legnagyobb érdeme, hogy mértéktartó fel-
tétélezései – az azóta nyilvánosság elé tárt tényekkel egybevetve – helyesnek bizonyultak.⁶⁶

Így a másik két helyszín lokalizálása pontos, a Robel-féle ládák megléte ma már valóság. (A helyszín problémájáról írt még Anton T. Rekulski [lásd a 12. oldalon], a ládák biztos helyre szállításáról Andrzej Korasewski⁶⁷.) A nyolcvanas években a lengyel közélet egyre nyíltabban követelte az ügy „rehabilitációját”, az újabb és újabb feldolgozások közül kiemelkedik az egyház gondozásában 1988-ban megjelent, a hivatalos lengyel politikára is döntő befolyást gyakorló „Katyn-brosúra”.⁶⁸ A szovjet dokumentumok 1992. őszi átadása Lengyelországnak és azok gyors kiadása vélhetőleg mind teljesebb történeti feldolgozások publikálását eredményezi.

Jerzewskivel áttérve a magyar nyelvű irodalomra, meglepetés nélkül tapasztalhatjuk, hogy a monumentális szovjet világháború-történet tizenkét kötetében említést sem tesz Katyínról.⁶⁹ A háborúról készült legátfogóbb magyar feldolgozás szerzője, Ránki György, művének harmadik kiadásában már megkockáztatta, hogy legalább a bizonytalanságnak, ám már majdnem a szovjet felelősségnek adjon hangot: „A németek által propagandacélokért feltárt lengyel katyni tömegsír ürügyén – körülményei ma sem ismertek teljességükben – olyan szovjetellenes kampányt indított, hogy a szovjet kormány megszakította a lengyel kormánnyal 1941-ben felvett kapcsolatot.”⁷⁰ A szovjetek bűnét magyar nyelven először vélhetőleg A. J. P. Taylor 1988-ban megjelent munkája fedte fel, az angolszász történezt azonban mintha fél évszázaddal ezelőtti remiszenciák vezetnék: „Talán már sohasem lehetséges bizonyossággal megállapítani, hogy ki követte el a katyni gaztettet. Még ha, mint valószínűnek látszik, az oroszok voltak is, a 4000 halott már nem sokat nyomot a latban a németek meggyilkolta 6 000 000 lengyelhez képest.”⁷¹ — Minősíthetetlen közömbösség. Taylor felfogása: a háborúnak vége, borítunk fátylat a múltra. Csak négyezret öltek meg, mert a németek ennyit tudtak – a szovjetek lejárására – a földből kikaparni, figyelmen kívül hagyva a tény, hogy 1943-ban a berlini és varsói sajtó mindig a valóságnak jobban megfelelő tíz-tizenkétezer halottról beszélt. Nem megfelelően az emberiségellenes német bűnökről, Taylort a szovjet felszabadítás néhány velejáráójára (malenkij robot, tömeges nemi erőszak, szabad rablás) is figyelmeztetni kell. Martin Roberts hibbant nagyvonalúsággal óvja meg az olvasót mindennemű adat közlésétől, Katyínról is csak elvéve tesz említést, az egyszer említett helységnév pedig be sem került a mutatóba.⁷² A világháború legújabb magyar nyelven megjelent nyugati népszerűsítő irodalom szintén megelégedezik az eseményről.⁷³

Jerzewski tanulmányának megjelenését követően néhány magyar folyóiratban is hozzászóltak Katyíni kérdéséhez.⁷⁴ A napvilágot látott szovjet dokumentumokból – a villámgyors lengyel kiadást felhasználva⁷⁵ – hamarosan magyar nyelven is megjelentek szemelvények.⁷⁶ Ezeket is felhasználta már Gosztynyi Péter a Vörös Hadseregről a közelmúltban kiadott nagy művében.⁷⁷ Mindazonáltal Katyíni történetének igényes, korszerű magyar nyelvű feldolgozása még várat magára.

Jegyzetek

1. Titkos Kiegészítő Jegyzőkönyv a Németország és [a] Szovjetunió közötti Megnemtámadási Szerződéshez. in: The Great Powers and the Polish Question 1941–45. Published by the London School of Economics and Political Science. London, 1976. Edited by Antony Polonsky.
2. Dr. Pándi Lajos előadása, JATE BTK, Új- és Legújabbkori Egyetemes Történeti Tanszék, 1995. március 20.; továbbá: Juhász Gyula: A lengyel kérdés a második világháborúban. in: História, 1993/5–6. 38–42. o. [A továbbiakban: Juhász.]

3. Kinder, Hermann – Hilgemann, Werner: SH atlasz. Világtörténelem. Rajzolta: Harald és Ruth Bokor. Bp., Springer-Verlag, 1994. [második, javított kiadás] 477. o. [A továbbiakban: SH atlasz.]
4. Lásd a 2. jegyzetet.
5. Roberts, Martin: Európa története. Az új barbárság kora? Bp., Akadémiai Kiadó, 1992. 298. o. [A továbbiakban: Roberts.]; SH atlasz, 477. o.
6. Jerzewski, Leopold: Katyń, 1940. Szekszárd, Babits Kiadó, 1990. 7. o. [A továbbiakban: Jerzewski.]
7. Lagzi István: Requiem a Katyńban legyilkolt lengyelekért. in: Forrás (24.) 1992. 4: 45. o. [A továbbiakban: Lagzi.]
8. Jerzewski, 7–8. o.
9. Jerzewski, 8. o.
10. Jerzewski, 9–11. o.
11. Szabó Lajos Mátyás: Katiny. Válogatás a lengyel Jelcin-dossziéból. [A továbbiakban: Szabó.] (Bevezető a Dokumentumokhoz [a továbbiakban: Dokumentumok].) in: Társadalmi Szemle, 1993. 6: 87. o.; illetve: Jerzewski, 16. o.
12. 6. sz. dokumentum: [SzK(b)P] 1940. III. 5-i határozat. in: Dokumentumok, 89. o.
13. Olyan katonák, akik az első világ- és a lengyel–szovjetorosz háborúban szerzett érdemeikért kaptak földet Nyugat-Ukrajnában és Belorussziában. Erre nézve lásd: Dokumentumok, 89. o.
14. 9. sz. dokumentum: Berija feljegyzése Sztálin számára. in: Dokumentumok, 89–90. o.
15. Az adatokat Jerzewski alapján közöljük, az ettől eltérő információkat külön jelezzük. Az áldozatok pontos számára lásd: 10. sz. dokumentum: Selepin feljegyzése Hruscsovnak. in: Dokumentumok, 90–91. o.
16. Jankowski, Stanisław M.: Az idő mindenre fényt derít. in: Hitel, 1992. 3: 31. o. [A továbbiakban: Jankowski.]
17. Lásd a 15. jegyzetet.
18. Jerzewski, 18–19. o.
19. Swianiewicz, Stanisław: Katyń árnyékában. Paris, 1976. Pontosabb megjelölés nélkül hivatkozik rá: Jerzewski, 48. o.
20. Jerzewski, 20. o.
21. Szabó, 88. o.
22. Jerzewski, 23. o.
23. Képes Vasárnap, 1943. április 27.
24. Juhász, 42. o.
25. Jerzewski, 24–32. o.
26. Jankowski, 31. o.
27. 14. sz. dokumentum: Utasítás a londoni és a varsói szovjet nagykövet számára; 24. sz.: A „Katinyi-ügy”. in: Dokumentumok, 91–93. o.; illetve: Jerzewski, 37–38. o.
28. Jerzewski, 38. o.
29. Jerzewski, 39–40. o.
30. Jankowski, 33. o.

31. Madajczik: Dramat Katyński. Warszawa, 1989. 71–72. o. Pontosabb megjelölés nélkül hivatkozik rá: Dokumentumok, 93. o.
32. Lásd a 24. sz. dokumentumot a 27. jegyzetben.
33. Jankowski, 33. o.
34. Jerzewski, 44–45. o.
35. Lásd a 14. és 20. (Utasítás a londoni szovjet nagykövet részére) dokumentumot a 27. jegyzetben.
36. Jerzewski, 51–52. o.
37. Kun Miklós: Katyń, 1940–1990. (Utószó Jerzewski kötetéhez) in: Jerzewski, 62. o. [*A továbbiakban: Kun.*]
38. 31. sz. dokumentum: Feljegyzés a „Katyni-ügyről”. in: Dokumentumok, 94. o.
39. Szabó, 86. o.
40. Jankowski, 33. o.
41. Szabó, 88. o.
42. Jankowski, 31. o.
43. Erre nézve lásd: Jerzewski, 16. o.; Jankowski, 30. o.; Kun, 56. o.
44. Lásd Jankowski és Kun művét az előző jegyzetben.
45. Jankowski, 30. o.
46. SH atlasz, 433. o.
47. Kun, 61. o.
48. Lásd a 14. jegyzetet.
49. Ezt feltételezi még Kun, 61–62. o.
50. Jerzewski, 14. o.; Lagzi, 45. o.
51. A szövetségesek álláspontját érzékletesen mutatja be Jankowski, 31. o. A felfogás a historiográfiában is meggyökeresedett, lásd a 71–72. jegyzetet.
52. Szabó, 89. o.
53. Jerzewski, 9–10. o.; Szabó, 87. o.; Lagzi, 46. o.
54. A térkép elkészítéséhez az alábbi atlaszokat használtuk fel: Földrajzi Világtalasz. Bp., Kartográfiai Vállalat, 1992. 65., 70., 71. o.; Történelmi Világtalasz. Bp., Kartográfiai Vállalat, 1991. 87., 88., 89. o.; SH atlasz, 476, 481. o.; RV Atlas Der Erde. Stuttgart, RV Verlag, 1988. 56–59. o.
55. Rekulski, Anton T.: Második Katyń. 1980. Pontosabb megjelölés nélkül hivatkozik rá: Jerzewski, 30. o.
56. Lásd a 16. jegyzetet.
57. Jerzewski, 30. o.
58. 10. sz. dokumentum. Lásd a 15. jegyzetben.
59. Jerzewski, 47. o. Az idegen nyelvű irodalmat Jerzewski és Kun alapján mutatjuk be, az ettől eltérő információkat külön jelezzük.
60. Pontosabb megjelölés nélkül hivatkozik rá: Kun, 58. o.
61. Леополд Ежевский: Катынь 1940. New York, Telex, 1987.
62. Lásd a 6. jegyzetet.
63. Jerzewski, 17. o.

64. Vö. Jankowskinak a 19. jegyzetben hivatkozott művével.
 65. Jerzewski, 12. o.
 66. Dokumentumok, 89–91. o.; Jankowski, 30–33. o.
 67. Pontosabb megjelölés nélkül hivatkozik rá: Jerzewski, 40. o.
 68. Pontosabb megjelölés nélkül hivatkozik rá: 31. sz. dokumentum, lásd a 38. jegyzetet.
 69. A második világháború története (1939–1945) I. Főszerkesztő: Grecsko, A. A.: Bp., Zrínyi Katonai Kiadó, 1976.
 70. Ránki György: A második világháború története. Bp., Gondolat, 1982. 334. o.
 71. Taylor, A. J. P.: A második világháború krónikája. Bp., Akadémiai Kiadó, 1988. 186. o.
 72. Roberts, 162. o.
 73. Matanle, Ivor: A második világháború. Bp., Etüd, 1994.
 74. A már idézett Lagzi, Szabó, Kun és Jankowski mellett: Lázár István: Ausschwitz és Katyn. Kritika, 1992. 2: 23–25. o.
 75. Katyn – Dokumenty Ludbójstwa [Katyn – Egy népirtás dokumentumai.] Warszawa, 1992.
 76. A magyarul megjelent szemelvényeket lásd a 11. jegyzetben; illetve: Katyni dokumentumok. História, 1993./5–6: 40–41. o.
 77. Gosztonyi Péter: A Vörös Hadsereg. Bp., Európa, 1993. 134. o.

Hardi János

Magyar Schutz-Staffel (SS)-hadosztályok a háborúban

Emlékezünk? Igen. 1994–95 az emlékezések időszaka. Mi, magyarok, megemlékezünk a „felszabadító” szovjet hadseregről, az ellenállásról/partizánokról, az elhurcolt zsidókról s végül – és sajnos utolsó sorban – a magyar honvédekről.

A m. kir. Honvédség II. világháborús tevékenységéről számos kiadvány látott napvilágot – jók s rosszak egyaránt –, most szeretném az olvasót megismertetni a magyar hadsereg „elfelejtett mostohagyermekével”. Magyarországon, magyar nyelven ezzel a „mostohagyermekkel” – tudomásom szerint – egyetlen műben sem foglalkoztak *részletesen*. A magyar fegyveres- és SS-alakulatok – ugyanis róluk van szó – ez idáig tabutémának számítottak, tagjaikat „zsoldoshadsereg bérenceinek” nevezték, és akként is bántak (el) velük.

Ezen túlmenően hivatalosan is „háborús bűnösöknek” bélyegezte őket az akkori „népi demokrácia”. Itt az ideje, hogy közelebb kerüljünk a valósághoz.

Emlékezünk? Igen! Rájuk is...

* * *

A magyar fegyveres SS-alakulatok szervezése, felállítása már Szálasi hatalomátvétele előtt megkezdődött, így nem is írhatjuk ezt csak az ő „számlájukra”. A hatalomátvétel után azonban Beregfy nyilas honvédelmi miniszter és vezérkara ütőképes magyar hadsereget és hadosztályokat akart felállítani, ami a Honvédség kimertült készleteiből semmiképpen sem valósulhatott meg. Kézenfekvőnek tűnhetett tehát az, hogy a német fél átvállalja a felfegyverzés és kiképzés gondját, emberanyagot pedig a M. kir. Honvédség szolgáltató. Államközi szerződésekben fektették le az alapelveket és irányelveket, valamint a kötelezettségeket, melyeket a német fél sorozatosan megszegett. Ezekben a szerződésekben bennefoglaltatott, hogy a magyar SS-alakulatok a M. kir. Honvédség szerves részei, és bevetésükről a honvédelmi miniszter (HM) dönt. Ezzel szemben a németek (az SS-Birodalmi Vezető [RFSS, azaz Himmler] és az SS-Vezetési Főhivatal [SSFHA]) mindvégig úgy tekintettek rájuk, mint saját csapataikra, s beleszólást a HM-nek nem engedtek. Az egységekhez gyakran egymásnak ellentmondva érkeztek be az SSFHA és a HM utasításai.

Beregfyék négy magyar SS- és négy magyar hungarista hadosztály felállítását tervezték. Maga Szálasi egyébként ellenezte a magyar SS-hadosztályok felállítását, ő csak hungaristákra épített a szétzilált magyar hadsereg helyébe.

A négy SS-hadosztály [a *továbbiakban: ho.*] közül kettőt (*Hunyadi* és *Hungária*) sikerült felállítani, ám a másik kettőnek (*Gömbös* és *Görgey*) csak részeit tudták megszervezni a szakszemélyzet (törzstisztek, orvosok, ápolók stb.) hiánya miatt. Mindezek mellett azonban még három önkéntes magyar SS-alakulat létezett, (a *Deák* SS-harcscsoportot most nem számítva) amelyek ún. „különalakulatnak” számítottak. Az alábbiakban ezekről szólok részletesen. Tekintettel arra, hogy a két magyar SS-hadosztály története jóval hosszabb ezeknél, azt jelen munka folytatásaként írom majd meg.

* * *

1. A Deák SS-harcsoport parancsnoka vitéz Deák László honvédezzredes, SS-dandártábornok volt, aki 1942 januárjában jelentős szerepet játszott a Bácskában lezajlott tömeggyilkosságban, perének tárgyalása közben Grassyékkel Németországba szökött. Vitézségéért – még mint honvédtisztet – többször kitüntették. Az 1944. augusztus 15-én Szegeden – honvédekből, csendőrökből, levétekből – felállított harcsoportot a HM és az SSFHA engedélyével a fegyveres SS átvette. 1944. augusztus–szeptember folyamán a harcsoportot bevetették a Bácskában és a Bánát területén. 1944. októberében utóvédharcokat vívott előbb a 33. SS önkéntes gránátosho., majd a 31. SS önkéntes gránátosho. kötelékében a Dél-Bácskában és Baranya vármegyében. Az egységet – magas veszteségei miatt – kivonták az arcvonalból, és 1944 novemberében a 25. SS- (1. magyar *Hunyadi*) gránátoshoz irányítják, ahol ezután a 61. SS-gránátosrezred I. zászlóalját képezi. Létszáma a felállításakor kb. 1000 fő, vezényleti és szolgálati nyelvként a magyar volt használatos.

2. Az 1. Magyar SS-sízaszlóalj parancsnoka Zelkó József tartalékos honvéd- és SS-főhadnagy. A fenti rangfokozatban szolgált a m. kir. 1. hegyidandárnál, többszörös magyar, osztrák és európai sítábornok, a HM kiképzési osztályának süggyi szakelőadója. Az alakulat a honvéd hegyivadász csapatok egy tanzászlóaljából jött létre, az 1944. október 15-e utáni napokban. A HM és az SSFHA engedélyével a fegyveres SS átvette. Az alakulatot 1944. november elején vasúton a sziléziai Neuhammer gyakorlóterére szállították. Ez a kiképzőtábor volt a magyar fegyveres SS-alakulatok kiképzési területe. 1944. december 4-én, mivel időközben a személyi állomány kb. 1800 főre emelkedett, a sízaszlóaljat két zászlóaljba tagolják.

A következő napokban megkapja teljes fegyverzetét (főleg gyalogsági fegyvereket), és megkezdődik a kiképzés. 1945. február 10-én a sízaszlóalj elhagyta Neuhammert, a Vörös Hadsereg közeledtére Leobenbe (Stájerország) irányították őket. A gyakorlótér védelmére hátrahagytak egy ún. riadószázadot (220 fő + 1 páncéllárhárító-ágyú szakasz). 1945. február 20-án a szétzúzott riadószázad életben maradt parancsnoka, Gencsy József SS-százados, és 8 (!) hegyivadász tudott jelentkezni az időközben Leobent gyalogmenetben vagy vasúton elért sízaszlóalj-törzsnél. 1945. február-márciusban folytatódott a kiképzés, részben a leobeni hegyi kiképző-, részben pedig a judenburgi magashegységi „Sectaler Alp” kiképzőterületen. 1945. április 17-én a sízaszlóaljakat – a beérkezett kiegészítések hatására már hármat – riadóztatják, és a Rába-menti St. Margarethen körzetébe szállítják, ahol a IV. SS-páncélosadtest 5. *Wiking* páncélosho-ának kötelékében védekező harcokat folytat. A zászlóalj egy százada pedig Pfaffensattel – Semmering-hágó körzetében került bevetésre, hogy ott a 13. SS bosnyák hegyivadász kiképző- és tartaléksízaszlóaljat felváltsa, mert a háború végére ez a század teljesen felmorzsolódott. Az általános fegyverletétel után a sízaszlóalj maradványa tehergépkocsikon vagy gyalogmenetben nyugat felé próbálta átverekedni magát az 5. SS-páncélosho. egy részlegével. Attersee-nél, a Hunyadi ho. részeként, teszik le a fegyvert (kb. 1500-an) az amerikaiak előtt.

Létszáma a háború végére elérte a 3000 főt, vezényleti és szolgálati nyelvként egyaránt a magyar volt használatos.

3. A Ney SS-harcsoport parancsnoka Pilisi Ney Károly jogászdoktor, tartalékos honvéd-huszár főhadnagy, SS-alezredes volt, a KABSz (Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetség) főtitkára.

A harcsoport létszámnövekedése folytán a Ney SS-czred, majd a Ney SS-dandár megnevezést kapja. 1944. október 20-a körül, a KABSz önkéntesiből, került sor az alakulat felállítására Budapesten – az RFSS és Ney doktor engedélyével, az SS Magyarországi Kiegészítő Parancsnokság segítségével.

1944 októberében a 22. SS önkéntes lovashadosztály *Maria Theresia* tüzérezredének rendelik alá, ahol biztosító századként működik. Felfegyverzése, felszerelése és továbbfejlesztése is itt történik. További önkéntesek jelentkezése folytán zászlóalj erősséget ér el. 1944. november–decemberben Surba helyezik át, ahol kiképzést kap, aminek befejeztével ezred erejű harcásztséget tud jelenteni. Kivonják a lovashadosztály hadrendjéből, és a IV. SS-páncélosadtestnek rendelik alá. E hadtest kötelékében részt vesz a Budapest felmentésére irányuló Konrad-hadműveletekben. Különböző alárendeltségekben (3. SS *Totenkopf*, 5. SS Wiking és 1. páncélos-ho-k) vetik be 1945 januárjában. Részt vesz Székesfehérvár visszafoglalásában, ahol igen magas veszteségeket szenved. Mindenesetre tizenhét páncéloskilövést könyvelhetett el; valamint az ezred katonái közül egy fő az Arany Német Keresztet, tízen az I. osztályú Vaskeresztet, húszan a II. osztályú Vaskeresztet és a Közel harcjelvény valamennyi fokozatát vehette át. Mindezeket túl a Führer az *SS-regiment Ney* ruhaujszalagot adományozta az alakulatnak (amit az sohasem kapott meg). A leharcolt ezredet a IV. SS-páncélosadtest tartalékként Surba vezénylik feltöltésre és újraszervezésre.

1945 márciusában részt vett a Tavaszi Ébredés fedőnevű hadműveletben, különböző alárendeltségekben.

1945. március–április folyamán az egyes zászlóaljak egymástól elszakadva, különböző alárendeltségekben (IV. SS- és III. páncélosadtestek) védekező harcot folytattak az ún. Reichsschutzstellungban (Birodalmi Védőállás) – Burgenland és Stájerország területén. 1945. április végén a dandár három zászlóalját (I., II., IV. zászlóaljakat) részben összegyűjtötték; míg a III. zászlóalj az I. SS-páncélosadtest alárendeltségében, Bécsújhely körzetében harcolt. A parancsnok a dandárt felosztatta, a harceszközöket megsemmisítette. Ney és kb. 1000 fő tehergépkocsikkal Stainachig jut, onnan gyalogmenetben Attersee körzetébe vonulnak, ahol a Hunyadi ho. részeként teszik le a fegyvert az amerikaiak előtt. A háború végére létszáma elérte az 5000 főt, vezényleti és szolgálati nyelvként a magyar volt használatos.

4. Az 1. magyar SS-rohamvadászezred parancsnoka Ridegh Kelemen SS-őrnagy volt. 1945. január 6-a körül vasúton elindítják a Hunyadi és Hungária ho-ok sízászlóaljai (25. SS- és 26. SS-sízászlóaljak) a neuhammeri gyakorlótérrel. 1945. január 8-án a két sízászlóalj összevonásával Tatán felállítják a rohamvadászezredet, és a IV. SS-páncélosadtest alá rendelik. A következő napokban harcászati gyakorlatokon vett részt, majd az arcvonalban vetik be, az 5. Wiking SS-páncélos-ho. kötelékében. A ho. 10. *Westland* SS-páncélgránátos-ezrede mellett vett részt a Budapest felmentésére irányuló Konrad-II. hadműveletben, amelyben igen magas veszteségeket szenvedett. A sikertelen hadművelet után, 1945. január 13-án visszavonják Tatára felfrissítésre. Átvezénylik Csórra, ahol a felfrissítés–feltöltés folytatódott. Részt vett a Konrad-III. felmentő hadműveletben, egyik zászlóalja a 3. páncélos-ho-nak, a másik továbbra is az 5. SS páncélos-ho-nak volt alárendelve. Részlegei a Ney SS-ezred és a *Westland* SS-ezred mellett Székesfehérvár visszafoglalásában vettek részt. 1945. január 29-én, teljes kimerülése miatt, visszavonják Csórra. 1945 februárjában védekező harcokat folytatott az ún. „Margit”-vonalban, az 5. Wiking páncélos-ho. alárendeltségében.

Az ezredet 1945 márciusában kivonják az arcvonalból. Két részre szakadva – a „Ridegh-csoport”, az 1., 3., és 6. század, a magyar hegyidandárnak alárendelve; a „Lenk-csoport”, a 2., 5., és 4. (nehéz) századokkal, valamint az ezred más részlegeivel az 1. (német) hegyidandárnak alárendelve – nyugat felé vonulnak, folyamatosan ellentámadásokba bocsátkozva. 1945. március–áprilisban a „Lenk-csoport” előbb a IV. SS-páncélosadtestnek, majd az 1. (német) népi hegyihadosztálynak alárendelve – Szombathelyen keresztül – eléri Burgenland területét (St. Michael-t).

Ezután az 5. Wiking páncélosoknak, majd az 1. magyar SS-sízászlóaljnak alárendelve vetették be. Az általános fegyverletétel (1945. május 8.) után, elszakadva a fenti alakulatoktól, Klagenfurtig átverekedve magát, a magyar Szent László hadosztály részeként esik hadifogságba.

A „Ridegh-csoport”, 1945. április-májusában, a II. SS-páncéloshadtest kötelékében Mosonszentpéternél hagyta el Magyarországot, majd különböző alárendeltségekben a Bécújhely–Mayerling–Enns útvonalon vonul vissza, heves ellencsapások közepette. A háború végére az ezred létszáma megközelítette az 1500 főt.

* * *

A „különalakulatok” egyenruházata és csapatjelzésel

1. magyar SS-sízászlóalj

Az ezred harcértékű, megerősített sízászlóalj az előírt német hegyi ill. síalakulatok egyenruházatát viselte (hegyisapka, tábori zubbony, sí/éknadrág, síbancs, valamint egy tábori szürke posztókabát).

Mivel az önkéntesek nagy része m. kir. hegyivadász volt, gyakran viselték a német hegyisapkán baoldalt a magyar honvéd-hegyivadász jelzést (havasi gyopár). Gallérfoltjuk (zubbonykihajtókán levő jelzés) SS-ránákat mintáztak. Rangjelzéseiket a fegyveres SS-ben megszokottak szerint helyezték el.

A tisztek és altisztek saját Bilgeri-csizmáikat viselhették, sínadrágaik szárát erre buggyosan ráeresztették. A m. kir. Honvédségnél és Csendőrségnél megszerzett érdemrendeket, kitüntetésekkel itt is viselhették. Az alakulatot álcázó ruházattal is felszerelték. A kötelék országpajzsot és ruhaujszalagot nem viselt.

Ney SS-dandár

Mivel az alakulat a 22. SS önkéntes lovashadosztály tüzérezredének biztosító századából nőtte ki magát, a dandár minden egysége e ho. gallérfoltját viselte. Ezen kívül egy különleges országpajzsot is viselt: a gallérfolton ún. „karstblum” virág látható, a piros-fehér-zöld sávós országpajzson is ez látható.

Egyenruházatuk is megfelelt a német lovas alakulatokénak.

A tisztek és altisztek itt is viselhették saját Bilgeri- ill. lovaglőcsizmáikat. Bőrkabátjaikhoz gyakran honvédtiszti derékszíjat és csatot viseltek. Télen, néhány tiszt fekete birkabőr sapkát (kucsmát) viselt, az SS halálfejlvényével ellátva. A dandár KABSz-önkéntesei zubbonyuk bal mellén a szervezet halálfejlvényét is viselték. Amint erre már utaltunk, az *SS-Regiment Ney* kitüntető ruhaujszalag sohasem került a kötelékéhez.

1. magyar SS-rohamvadászezred

Az ezred egyenruházata szinte teljesen megegyezett az 1. magyar SS-sízászlóaljával, annyi különbséggel, hogy itt egy francia, kekiszínű kabátot viseltek. A zubbonyon és az említett kabáton egységesen viselték a „H” betűs gallérfoltot. Ezenkívül mindkettőn alkalmazták a nyilaskereszttel ellátott országpajzsot, valamint a német felségjelzést, az SS-sasjelvényt.

Rangjelzéseik a fegyveres SS-ben megszokottak szerint voltak elhelyezve, ám Magyarországon területén engedélyezték a honvéd rangjelzések elhelyezését is. Érdemrendjeiket, kitüntetéseiket – a m. kir. Honvédségben és Csendőrségben megszerzetteket egyaránt – ennek az ezrednek a tagjai is viselhették.

A „különalakulatok” fegyverzete és járművek

Az ezredek fegyverzete a lovas és hegyi alakulatokra általában jellemző könnyű gyalogsági fegyverekből (MP–40 géppisztoly, StuG–44 rohampuska, k–98 karabély, magyar ill. német géppisztolyok, MG–42 könnyű- és nehézgéppuska, kézigranát, páncélököl/páncélírm, lángszóró, könnyű- és nehéz gránátvető, páncélelhárító-ágyú) állt össze. Járműállományuk motorkerékpárokból (BMW ill. Zündapp típusúak), tehergépkocsikból, fogatolt járművekből és – természetesen – hátszlovakból állt.

Ezen alakulatok felfegyverzése és felszerelése jóval korábban megkezdődött, mint a két SS-hadosztályé, ennek ára azonban az volt, hogy híusesküjüket Adolf Hitlerre kellett letenniük, így a háború folyamán végig német parancsnokság irányítása alatt álltak.

A „különalakulatok” veszteségei*

Deák SS-harcsoport

A Bánátban, Bácskában, Baranya és Tolna vármegye területén történt bevetések során a veszteség 3 tisztt és 294 egyéb (tiszthelyettes, altiszt, tiszt, legénység) volt.

Összesen: 3 tiszt, 294 egyéb – ami a harcoló létszám közel 25 %-a.

1. magyar SS-sízaszlóalj

– Neuhammernél bevetett riadószázad: 8 tiszt, 173 egyéb;

– Pfaffensattelnél bevetett század: 1 tiszt, 78 egyéb;

– Dél-Stájerországban (Ausztria) történt bevetés: 4 tiszt, 216 egyéb.

Összesen: 13 tiszt, 467 egyéb – ami a harcoló létszám közel 16 %-a.

Ney SS-dandár

– harcok Székesfehérváért: 7 tiszt, 213 egyéb;

– „Tavaszi Ébredés” hadművelet alatt: 1 tiszt, 57 egyéb;

– utóvédharc a Birodalmi Védőállásig: 6 tiszt, 163 egyéb;

– bevetés Burgenlandban és Kelet-Stájerországban: 4 tiszt, 500 egyéb.

Összesen: 18 tiszt, 933 egyéb – ami a harcoló létszám közel 20 %-a.

1. magyar SS-rohamvadászrezred

– bevetés a budai hegyekben: 4 tiszt, 144 egyéb;

– utóvédharc Ennsig és Karintiáig: 5 tiszt, 441 egyéb.

Összesen: 9 tiszt, 585 egyéb – ami a harcoló létszám közel 35 %-a.

Az itt felsorolt listában az elesettek és az eltűntek egyaránt beleértendőek. Mindezekhez azonban hozzá kell számítanunk néhány tisztet, akiket az amerikai katonai rendőrség elfogásuk után kivégezett.

Irodalomjegyzék

☞ *Andreas von G. Payer:* Armaté Hungarorum. 1985.

☞ *Andreas von Weissenbach:* Az SS magyar alakulatai a II. világháborúban.

☞ Der Freiwillige („Önkéntes” bajtársi folyóirat) 1975. évfolyama

* A Deák-harcsoport nem tartozott a „különalakulatok” közé, ennek ellenére – mint SS-alakulatnak – a veszteséglistáját felvettem az összesítésbe.